

BURSALI MEHMET NİHAT BEY'İN ESERİNE GÖRE 13. KOLORDUNUN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAKİ İRAN HAREKÂTI

Öz: Birinci Dünya Savaşı'nın kritik cephelerinden biri olan Irak (Dicle) Cephesi, İngilizlerin Basra'ya taarruz etmesiyle açılmıştır. Bu süreçte bölgede konuşlu Osmanlı 6. Ordusuna bağlı 13. Kolordu da İngilizlere karşı muharebeler vermiş ve Kütü'l-Amâre Zaferi'nde pay sahibi olmuştur. Kût Zaferi'ni müteakip İran üzerinden Osmanlı sınırlarına doğru ilerleyen Rus ordusunu durdurmak ve bölgeyi ele geçirmek amacıyla İran Harekâtı'nın yapılması kararlaştırılarak 13. Kolordu İran Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Kolordu Haziran 1916'da başlattığı harekât ile Rusların geri çekilmesini sağlarken Kirmanşah ve Hemedan gibi İran'ın batısındaki önemli mevkiileri kontrol altına almıştır. Ancak İngilizlerin takviye kuvvetlerle yeniden Bağdat'a yönelmesi karşısında 13. Kolorduya İran'ı tahliye etmesi emredilmiştir. Bu emir geç verildiği için Kolordu unsurları bölgeye ulaşmadan Bağdat İngilizlerce işgal edildiği gibi İran'daki kazanımlar da kaybedilmiştir.

Kritik neticeleri haiz İran Harekâtı'na dair ana kaynak hüviyetindeki bir harp tarihi kaynağı da harekâta 13. Kolordu 6. Tümen Kurmay Başkanı olarak katılan Binbaşı Bursalı Mehmet Nihat Bey tarafından yazılan ve 1920'de yayımlanan "Irak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İran Seferi" adlı eserdir. Bu makalede; Osmanlı Devleti'nin başlattığı İran Harekâtı'nı icra eden 13. Kolordunun bölgedeki askerî faaliyetleri, Nihat Bey'in günümüz Türkçesine aktardığımız eseri kapsamında ele alınmıştır. Harekât, diğer hatırat ve araştırma eserlerin de incelenmesiyle mukayeseli ve nitel analiz metoduyla değerlendirilmiştir. Böylece İran Harekâtı'nın amaç ve hedeflerine ne ölçüde ulaşıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, 13. Kolordu, Irak (Dicle) Cephesi, İran Cephesi, İran Harekâtı, Mehmet Nihat Bey.

**Enes Mert Demir
(Dr.)**

<https://orcid.org/0000-0002-2661-9421>
enesmertdemir@gazi.edu.tr
Gazi Üniversitesi

Geliş Tarihi: 05.08.2024
Kabul Tarihi: 26.12.2024

Özgün Makale
DOI: 10.46953/askeritarih.1528112.

**THE IRANIAN OPERATION OF
THE 13TH CORPS IN THE FIRST WORLD
WAR AS QUOTED IN THE WORK OF
BURSALI MEHMET NİHAT BEY**

Abstract: The İraqi (Tigris) Front, which is one of the critical fronts of the First World War, was opened when the British attacked Basra. In this process, the 13th Corps of the Ottoman 6th Army, stationed in the region, fought battles against the British Army and had a role in the Ku't al-Amâre Victory. Following the Kût Victory, the Iranian Operation was decided upon in order to stop the Russian army advancing towards the Ottoman borders through Iran and to capture the region. Thus, the 13th Corps was assigned to the Iranian Front. With the operation which was launched in June 1916, the Corps ensured the withdrawal of Russians and gained control of important positions in western Iran such as Kermanshah and Hamadan. However, facing the British headed towards Baghdad with reinforcements again, the 13th Corps was ordered to evacuate Iran. Due to the fact that the order was given late, not only was Baghdad occupied by the British before the Corps units reached the region but also the gains in Iran were lost.

One of the war history sources which is identified as the primary source regarding the Iranian Operation, which had critical consequences, is the work titled "*İrak Cephesi Muharebâtundan: 13. Kolordunun İran Seferi*" [From the Battles of the İraqi Front: The Iranian Campaign of the 13th Corps]. The book was written by Major Bursalı Mehmet Nihat Bey, who participated in the operation as the Chief of Staff of the 6th Division of the 13th Corps, and was published in 1920. In this article; the military activities of the 13th Corps, which carried out the Iranian Operation launched by the Ottoman State, are discussed within the scope of Nihat Bey's work, which is translated into modern Turkish. The article evaluates the operation through the comparative and qualitative analysis method by examining other memoirs and research works, and thus, tries to determine to

what extent the aims and objectives of the Iranian Operation were achieved.

Keywords: First World War, 13th Corps, İraqi (Tigris) Front, Iranian Front, Iranian Operation, Mehmet Nihat Bey.

Giriş

Avrupa devletleri arasında hemen her alanda mevcut olan rekabet, 1914 yılı ortalarında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden olmuştur. Oldukça geniş coğrafyalara yayılan bu savaşa Osmanlı Devleti'nin dâhil olması ise dönemin uluslararası gelişmeleri ile gerçekleşmişti. Nitekim bu süreçte iktidardaki İttihat ve Terakki yönetimi, İtilaf Devletleriyle olan anlaşma girişimlerinden sonuç alamamıştı. Buna karşın Almanya ile yakınlaşan Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da Osmanlı-Alman İttifak Anlaşması'nı imzalamıştır ki bu anlaşma, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının yolunu açmıştı. Sonunda Osmanlı Devleti'ne karşı Kasım 1914'te Rusya akabinde de diğer müttefikler (İngiltere ve Fransa) savaş ilan etmişti.¹

İtilaf Devletlerinin en başat devleti İngiltere, Osmanlı topraklarına yönelik ilk saldırısını 6 Kasım 1914'te Basra vilayetinin güneyindeki Fav kasabasına çıkarma yaparak gerçekleştirmiş; böylece savaşın sonuna kadar muharebelerin devam edeceği Irak (Dicle) Cephesi açılmıştı.²

Ancak ilk etapta İngiliz çıkarmasını öngörmeyen Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti seferberlik planlamaları kapsamında 13. Kolordunun Doğu Cephesi'ne sevk edilmesini kararlaştırmıştı. Bağdat-Basra hattında sadece Irak ve Havalisi Genel Kumandanlığının emrine girecek olan Kolordunun 38. Tümeni ile hudut taburları ve aşiret birlikleri bırakılmıştı.³ Bu açıdan Basra hattında ciddi bir direniş görmeyen General Townshend komutasındaki İngiliz ordusu Bağdat'a yönelmişti.⁴ Fakat Bağdat'ın güneyindeki Selmân-ı Pâk'ta 21-22 Kasım 1915'te yapılan

---

¹ Mustafa Aksakal; Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107-118. Ali Kaşyüğun; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 137-274.

² Nezihi Fırat; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, C 3, Kısım 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara, 1979, s. 67-70.

³ Cemal Akbay; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, C 1, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1970, s. 216.

⁴ J. Shaw Stanford; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, C 1, çev. Beyza Sumer Aydaş, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, s. 131. Bu konuda ayrıca bk. Ramazan Sonat; İşgal Kıskaçı Altında Bağdat 1914-1918, Ankara, Berikan Yayınevi, 2022, s. 94-96.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 79-119

muharebede Osmanlı ordusuna mağlup olan İngiliz birlikleri Kûtü'l-Amâre'ye çekilmek zorunda kalmıştı.⁵

Öte yandan İngiliz ilerleyişini durdurmak üzere 5 Ekim 1915'de Alman Mareşal Goltz Paşa'nın komutasında, karargâhı Bağdat'ta olan 6. Ordu kurulmuştu. Yapılanma kapsamında Doğu Cephesi'ne gönderildikten bir müddet sonra (Ekim 1915) lağvedilen 13. Kolordu, yeniden teşkil edilmiş ve 6. Ordunun ana başlığı olmuştu. Bu arada 6. Ordu tarafından -13. Kolordunun da iştirakiyle- 7 Aralık 1915'te Kûtü'l-Amâre kuşatması başlatılmıştı.⁶

Cephenin yeniden teşkilatlanması ve takviye edilmesinin etkisiyle Osmanlı ordusunun muharebe kabiliyeti artmıştı. Devam eden Kût kuşatması da gittikçe İngilizlerin zor durumda kalmasına neden olmuştu. Umdukları yardımların da gelmemesi, General Townshend komutasındaki İngiliz kolordusunu teslim olmaya zorlamıştı.⁷ Sonunda İngiliz ordusu, 29 Nisan 1916'da Osmanlı Devleti'ne teslim olmuştu.⁸

İngiliz ve Rus taarruzlarının engellenmesi, Osmanlı Başkumandanlığı nezdinde kapsamlı bir İran Harekâtı'nı gündeme getirmişti. Zira İran'a yönelik bir harekât icra edilmesi fikri, Başkumandanlığın savaşın başından itibaren siyasi, askerî vb. nedenlerle hedefleri arasındaydı.

Neticede Cephe'nin kaderini tayin etmesi bakımından önemli gelişmelere kapı aralayacak İran Harekâtı'nın, hadiselere şahit olan bir kurmay subayın gözünden neden ve sonuçlarıyla açıklanması, gelişmelerin aydınlatılması bağlamında ehemmiyet arz etmektedir. Bu makalede de komuta kademesindeki isimlerden biri olarak harekâta katılan Kurmay Binbaşı (Bursalı) Mehmet Nihat Bey'in "Irak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İran Seferi" adlı eseri⁹ üzerinden harekâtın detayları incelenerek İran Cephesi'ndeki gelişmelerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Nitel analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada; Osmanlı Devleti'nin İran Harekâtı ile neleri hedeflediği, elde ettiği kazanımlar ve kayıplar, diğer

---

⁵ Necati Fahri Taş; Nurettin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 16-38. Kut'lu Bir Zafer; 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kut'ül Amare Zaferi, Ed. Zekeriya Türkmen, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 38-46.

⁶ Ali İhsan Sabis; Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi, C 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 303-304, 374. Sadık Sarısamam, Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemleri'nde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915-Nisan 1917), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1994, s. 50-70. Orhan Avcı; Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yayınları, Ankara, 2004, s. 31-35.

⁷ Durdu Mehmet Burak; Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918), Babil Yayınları, Ankara, 2004, s. 129-130.

⁸ Halil Kut; Bitmeyen Savaş, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul, 7 gün Yayınları, 1972, s. 183-190. Kut'lu Bir Zafer; s. 46-59.

⁹ Mehmet Nihat; "Irak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İran Seferi", Mecmua-i Askeriye, S 15-16, Haziran-Temmuz 1336, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1336, s. 597-668.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 79-119

hatıralardan ve konuya yönelik araştırma eserlerden de istifade ile mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

1. İran Cephesi'nin Açılmasının Nedenleri

İran Cephesi'nin hangi amaçlar ve gelişmeler doğrultusunda açıldığını, Birinci Dünya Savaşı başladığında İran'a yönelik politikalar bağlamında açıklamak yerinde olacaktır. Savaş başladığında İran, büyük ölçüde 1907'de yaptıkları anlaşmaya göre Rus ve İngiliz kontrolü altındaydı. Dolayısıyla İran milliyetçilerinin işgalden kurtuluş çareleri aradığı bir dönemde savaşın başlaması Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'ya İran için somut politikalar üretme fırsatı oluşturmuştu.¹⁰

Bu kapsamda Osmanlı Devleti; İran sınırında kazanımlar elde ederek Rus ve İngiliz kontrolünü sona erdirmek, Müslüman olan İran'da "cihad-ı ekber" fetvasından istifade etmek, Turan ideali çerçevesinde İran üzerinden Azerbaycan'a, Türkistan'a ve ötesine ulaşarak bölgedeki Türk ve Müslüman ahalinin desteğini almak gibi hedeflere ulaşmayı amaçlamıştı.¹¹ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, 1914 yılından itibaren İran ile ittifak arayışlarına girmişti.¹²

İran'ın tarafsız bölgesinde faaliyet göstermeye başlayan Almanya ise bölgedeki petrol kaynaklarını elde etmek ve İngilizlerin Hindistan yolunu kontrol etmek için Osmanlı Devleti'ni İran Harekâtı'na teşvik etmekteydi. Böylece İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanların "cihad-ı ekber" vasıtasıyla desteği alınarak İngiliz ve Ruslar zor durumda bırakılacaktı.¹³ Bu açıdan Almanya, İran Harekâtı'na mali, askerî ve lojistik yardım sağlayacağını vadetmişti.¹⁴ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın İran'a yönelik kendi pencerelerinden farklı beklentileri ve hedefleri bulunmaktaydı.

Ancak İran konusunda Almanlarla bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. İran Merkezî Hükûmetinin Osmanlı Devleti ile ittifak kurma konusundaki belirsiz tutumunun yanı sıra sahadaki gelişmeler, özellikle İngilizlerin Bağdat

¹⁰ Fahri Belen; Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964, s. 127.

¹¹ Barış Metin; Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dinî ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri, Ankara, Berikan Yayınevi, 2012, s. 15-22, 43-45, 53-57. Gökhan Çetinsaya; "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 18. Osmanlı Devleti'nin İran'da özellikle hem Türk hem Müslüman ahali olan Batı Azerbaycan'daki cihad-ı ekber faaliyetleri için ayrıca bk. Tuncay Ögün; "Osmanlı Basımında Cihad-ı Ekber: İran Örneği", Türkiyat Mecmuası, C 28/1, 2018, s. 93-108.

¹² Ali İhsan Sabis; Birinci Dünya Harbi, C 3, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 210-211. Ö. Kürşad Karacagil; "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'la İttifak Kurma Arayışları", OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S 36, Güz 2014, s. 96-100.

¹³ Fahri Belen; Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1965, s. 165. Levent Ünal; "Kütü'l Amâre Zaferî Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, S 45, İlkbahar 2020, s. 40.

¹⁴ Mahmut Boşuflu; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Savaşları, Kastaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 129.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 79-119

hattına yönelik taarruzları yüzünden İran'a harekât icrası bir müddet ertelenmişti.¹⁵ Yine de Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, İran'da askerî teşebbüslere -aşağıda bahsedileceği üzere Ömer Naci, Rauf Bey ve Şevket Bey Müfrezelerinin İran Harekâtı- girişmekten geri durmamıştı.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin söz konusu girişimleri üzerine İngiltere, Rusya'dan bölgeye birlik göndererek Osmanlı ve Alman yayılmasının engellenmesini istemişti. Bu bağlamda Ruslar, Kafkas Cephesi'nden gelen takviye birliklerle General Baratof idaresinde İran Kuvve-i Seferiye Kolordusunu kurmuştu.¹⁷ Rusya ve İngiltere'nin planına göre, İngilizler Bağdat'ı ele geçirmek için taarruz ederken Rus birlikleri de Hemedan'dan Bağdat'a doğru ilerleyişe geçecekti. Sonunda Müttefikler, Osmanlı ordusunu güney ve doğudan kuşatarak kuvvetlerini birleştireceklerdi.¹⁸ Fakat bu planın, Kût Zaferi ve Rusların durdurulması sebebiyle uygulanamaması, Osmanlı açısından kapsamlı bir İran Harekâtı'nı yeniden gündeme alma imkânı sağlayacaktı.¹⁹

Bu gelişmeler yaşanırken İran'da merkezî hükûmetten ayrı olarak İran'ın istiklali için Nizamü's-Saltana liderliğinde Mücahidin Hareketi başlatılmış; Osmanlı Devleti ve Almanya bu hareketi tanımıştı. Bununla birlikte Almanların vadettikleri desteği vermemeleri ve Rus ilerleyişi karşısında, Nizamü's-Saltana Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Bunun üzerine Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Nizamü's-Saltana arasında Bağdat'ta 25 Mayıs 1916 tarihli Osmanlı-İran İttifakı Anlaşması imzalanmış ve İran Millî Hareketi, Osmanlı Devleti ile koordineli hareket etmeye başlamıştı.²⁰ Bu anlaşmanın, Osmanlı Devleti'nin bir süredir İran'a yönelik hedeflerini uygulamasına fırsat tanıyacak önemli bir gelişme olduğu ifade edilmelidir.

Neticede 1916 yılı ortalarına gelindiğinde; İran Hareketi ile anlaşmaya varılmasının yanı sıra sahadaki askerî durumu göz önünde bulunduran Osmanlı Başkumandanlığının, İran sınırında bulunan Ruslara karşı taarruzda bulunarak sınır güvenliğini sağlamak aynı zamanda İran üzerinden Turan ve

---

¹⁵ Mesut Uyar-Edward J. Erickson; Osmanlı Askerî Tarihi, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 501.

¹⁶ Mehmet Mert Çam; Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp Faaliyetleri, Harp Akademileri Stratejik Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.40-48. Çetinsaya; agm., s. 19.

¹⁷ Belen; 1915 Yılı Hareketleri, s. 128.

¹⁸ Sonat; age., s. 104-113.

¹⁹ Osmanlı ordusunun İran'a yönelik harekât planı ve icrasına dair ayrıca bk. Kamuran Karabalık; Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu, 2019, s. 99-110.

²⁰ Metin; age., s. 97-105.

Afganistan'a ulaşma maksadıyla İran Cephesi'ni açmaya karar verdiği görülmektedir.

2. Bursalı Binbaşı Mehmet Nihat Bey ve İran Harekâtı'na Dair Eseri

13. Kolordunun İran Harekâtı'na ilişkin önemli bir eser kaleme alan Binbaşı Mehmet Nihat Bey, bu harekâta 6. Tümen Kurmay Başkanı olarak katılmış bir subaydı.²¹ 1886 yılında Bursa'da doğduğu için kendisine "Bursalı" lakabı verilen Mehmet Nihat Bey,²² Türk harp (savaş) tarihinin ilk modern müverrihleri arasında sayılmaktadır. Askerlik kariyerinde sırasıyla Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde²³ görev almıştır. Gerek akademik çalışmalarıyla gerekse iyi derecede Almanca, Fransızca ve İngilizce dil bilgisiyle entelektüel bir subay olarak öne çıkmıştır. Bu özellikleriyle Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında İstanbul'da Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) Müdür Muavinliğine tayin edilen Mehmet Nihat Bey, eş zamanlı olarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetindeki Harp Tarihi Şubesinde görevlendirilmiştir. Müteakiben Harp Akademisinde öğretmenlik yapmaya başlamıştır.²⁴ Bu süreçte harp tarihi çalışmalarını kurumsallaştırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmiş; askerî tarih ve harp tarihine ait belgeleri toplayarak bir arşiv kurmaya gayret etmiştir.²⁵

Mehmet Nihat Bey, Akademideki görevi boyunca yeni yetişen subaylara, savaşlarda şahit olduğu veya duyup işittiği olaylara ilişkin çok sayıda konferans vermiştir. Bu konferansların bir bölümü, öğrencilere okutulması ve harp tarihi araştırmalarına kaynak olması maksadıyla yayımlanmıştır. Nitekim Mehmet Nihat Bey'in bir kısmı risale ve talimname bir kısmı harp tarihi alanında Almanca ve Fransızcadan çeviriler, geri kalanı da kitap olarak yayımlanmış toplam 50 eseri mevcuttur. Bunlar arasında en

---

²¹ 1922 yılında yarbaylığa terfi eden Mehmet Nihat Bey, 13. Kolordu emrinde İran Harekâtı'na katıldığında kıdemli yüzbaşı iken harekât sırasında binbaşılığa yükselmişti. Bk. Hakan Bacanlı; "Türk Harp Tarihinin Öncü İsmi (Bursalı) Mehmet Nihat Bey, Eserleri ve Tarihçiliği", Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S 214, 2015, s. 136.

²² Sezgin Kaya; "Bursalı Mehmet Nihat Bey", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, S 18, Bahar 2015, s. 733.

²³ Mehmet Nihat Bey'in İstiklal Harbi'ne katılması, 3 Mayıs 1922'de Anadolu'ya geçmesiyle olmuş ve bu süreçte 6. Kolordu Kurmay Başkanlığı görevini üstlenmişti. İstiklal Harbi sonrası Türk Silahlı Kuvvetlerinin çeşitli kademe ve birliklerinde görevler icra eden ve bu süreçte yarbaylığa terfi eden Mehmet Nihat Bey, İzmir'de görevliken 14 Temmuz 1928'de bir kaza kurşunu ile şehit olmuştu. Bk. Bacanlı; agm., s. 136-137, 169-170.

²⁴ Kaya; agm., s.737-739.

²⁵ Ekrem Hayri Peker; "Harp Tarihçilerimiz ve Bursalı Mehmet Nihat Bey (1886-1928)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, C 1, S 3, 2018, s. 103-105.

önemlilerinden biri de “Irak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İran Seferi” adlı eserdir. Nihat Bey zikredilen çalışmasında, İran Harekâtı sırasında bizatihi şahit olduğu olayların yanı sıra -eserde de belirttiği üzere- duyup işittiklerini de aktarmıştır.²⁶ Bu açıdan eser; olaya şahit harp tarihçisi bir subay tarafından yazılması ve İran Harekâtı’nı derli-toplu kronolojik düzende ve neden-sonuç ilişkisi bağlamında anlatan yegâne eser olması bakımından oldukça kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Eserinde Nihat Bey; 13. Kolordunun Irak (Dicle) Cephesi’nden İran Cephesi’ne kaydırılması, Hanekin’den başlayan ileri harekâtı ve bu kapsamda Hemedan’a ulaşılması, bu sırada Ruslarla çarpışmaları ile nihayetinde İran’dan geri alınması gibi önemli askerî gelişmeleri anlatmıştır. Alınan askerî taktik ve stratejik kararlarla ilgili kendi görüş ve analizlerini de aktarmıştır.²⁷

Eser; 72 sayfa metin, 15 sayfa ek ve harita kısmı olmak üzere toplam 87 sayfadan oluşmaktadır. Metin kısmı ise giriş bölümü ile dört kısım ve altı fasıldan ibarettir. Birinci Kısımda: “13. Kolordunun Hanekin’de toplanması ve İran taarruzuna kadar geçen sürede vuku bulan gelişmeler”, İkinci Kısımda: “13. Kolordunun Hanekin’den Hemedan’a kadar olan İran taarruzu” fasıl fasıl anlatılmıştır. Üçüncü Kısımda: “13. Kolordunun Ağustos 1916-Şubat 1917 arası İran’daki faaliyetleri ile müteakiben İran’ı tahliye ederek geri çekilmesi ve Bağdat’ın kuzeyine ulaşması” gibi gelişmelerden bahsedilmiştir. “Irak ve İran Hakkında Bazı Malumat” başlıklı dördüncü ve son kısımda ise Irak ve İran havalisinin beşerî, coğrafi ve demografik yapısıyla toplumsal ve ekonomik hayatına ilişkin detaylı bilgilere yer verilmiştir. Makalenin yazımında eserin baz alınan nüshası, Mecmua-i Askeriye’nin 1 Haziran 1920-1 Temmuz 1920 tarihli ve 15-16 numaralı sayısında “Irak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İran Seferi” başlığıyla yayımlanmıştır. İlk defa bu çalışma vesilesiyle çevirisi yapılan eser, bu makalede detaylı bir şekilde incelenmiş olup İran Harekâtı’nın aydınlatılması noktasında önemli bilgiler sunmaktadır.

3. İran Harekâtı’nda 13. Kolordunun Teşkilat ve Kuruluşu

İran Harekâtı için görevlendirilen Albay Ali İhsan Bey (Tümgeneral Sabis) komutasındaki 13. Kolordunun teşkilatında iki tümen (fırka) ve bir süvari tugayı (liva) bulunuyordu. Bunlar 2. ve 6. Piyade Tümenleri ile Müstakil Süvari Tugayı idi.²⁸

Bu kapsamda 13. Kolordu birliklerinden;

---

²⁶ Bacanlı; agm., s. 135.

²⁷ Bacanlı; agm., s. 164.

²⁸ M. Nihat; age., s. 624. Belen; 1916 Yılı Hareketleri, s. 165.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 79-119

- Albay Hasan Askerî Bey²⁹ idaresindeki 2. Tümen; 1. 5. ve 6. Piyade Alayları ile dört sahra ve bir cebel bataryasından oluşan 2. Topçu Alayı ile 2. İran Taburundan müteşekkildi. Piyade Alaylarının her birinde dörder olmak üzere toplam 12 taburluk kuvvet bulunmaktaydı. Ayrıca karargâha bağlı bir sıhhiye, bir istihkâm ve bir keşif bölüğü ile bir takım vardı.

- Albay Mehmet Nazif Bey³⁰ idaresindeki 6. Tümen; 16. 18. ve 44. Alaylar ile 6. Topçu Taburundan müteşekkildi. 16. ve 18. Alaya bağlı üçer olmak üzere toplam altı piyade taburu vardı. Topçu Alayına bağlı ise üç topçu bataryası bulunmaktaydı. Ayrıca bir sıhhiye bölüğü, bir keşif bölüğü, bir istihkâm bölüğü, bir muhabere takımı ile bir takımdan ibaretti.

- Yarbay Ali Sami Sabit Bey³¹ idaresindeki Müstakil Süvari Tugayı da 1. ve 13. Süvari Alayı ile bir topçu bataryası, bir bölük ve bir takımdan müteşekkildi.

Doğrudan 13. Kolordu karargâhına bağlı birlikler ise İran Hudut Taburu, Hanekin Taburu, Mendeli Taburu, 14. ve 15. İstihkâm Taburları, 12. Keşif Bölüğü, bir topçu bataryası, bir muhabere bölüğünden ibaretti. Ayrıca Kolordu emrinde katar (tren), ekmekçi, cephaneye, seyyar hastane taburları ve hayvan hastanesi bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra Kolordunun ana teşkilatında olmasa da emrine giren 2. Orduya bağlı Musul Grubu ve Süleymaniye Grubu da İran Cephesindeki kuvvetleri ihtiva ediyordu.³²

13. Kolordunun karşısında ise Rus General Nikolay Baratof³³ komutasında Kirmanşah Grubu adıyla 1. Kafkas Süvari Kolordusu bulunmaktaydı. Kolordu iki tugay ve iki tümen ile daha sonra ilave edilen iki dragon taburundan müteşekkildi. Rusların her taburunda ortalama 800 nefer

---

²⁹ Albay Hasan Askerî Yücekök; 1886'da Harp Okulundan mezun olup 1915'te albay rütbesine terfi etmiş, bu süreçte çeşitli birliklerde komutanlık görevini icra etmiştir. 1923 yılında 9. Kolordu 29. Tümen Askerlik Dairesi görevine atanmıştır. Bk. Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt I, Yay. Haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara, 2009, s. 30-31.

³⁰ Tümgeneral Mehmet Nazif Kayacık, 1890 yılında Harp Okulundan mezun olup 1915'te albaylığa terfi etmiştir. Muhtelif birliklerde komutanlık yaptıktan sonra 1921'de Anadolu'ya geçerek İstiklal Harbi'ne katılmıştır. 1928'de tümgeneral rütbesine terfi etmiş, 1930'da ise emekli olmuştur. Bk. Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt I, s. 117-118.

³¹ Tümgeneral Ali Sami Sabit Karaman, 1896'da Harp Okulundan mezun olup 1914'te yarbaylığa, 1917'de albaylığa terfi etmiştir. Mart 1921'de Anadolu'ya geçmiş ve muhtelif birliklerde tümen komutanlığı görevlerini icra etmiştir. 1923'te tümgeneralliğe terfi etmiş, 1935'te ise emekli olmuştur. Bk. Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt II, s. 342-344.

³² M. Nihat; age., s. 624. Sabis; age., C 3, s. 196-200. Belen; 1916 Yılı Hareketleri, s. 182, Kuruluş 14. İsmet Görgülü; On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Genişletilmiş 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, s. 233-235.

³³ 1. Kafkas Tümeni Komutanı olarak Sarıkamış Harekâtı'nda da görev alan General Nikolay Baratof, daha sonra İran Cephesi'ne sevk edilmiş bir süvari generalidir. Bk. General Nikolski; Sarıkamış Harekâtı (12-24 Aralık 1914), çev. Yarbay Nazmi, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1990, s. 4, 10-20.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 79-119

ve iki makineli tüfek vardı.³⁴ Bu açıdan Rus Kolordusunun esas unsuru süvari iken 13. Kolordunun çoğunluğu piyade olmak üzere topçu ve süvari unsurlarının da varlığıyla farklı sınıflardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

4. Mehmet Nihat Bey'in "Irak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İran Seferi" Adlı Eserine Göre 13. Kolordunun İran Harekâtı

"Methal Kısım" Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun İran Cephesi'ndeki faaliyetleri, sadece 13. Kolordunun Haziran 1916'da icra ettiği harekâtından ibaret değildi. Öncesinde de bölgeye yönelik harekât gerçekleştirilmişti. -Mehmet Nihat Bey'in eserinde de belirttiği üzere- Osmanlı Devleti, savaşa dâhil olunca evvela Ömer Naci Bey Müfrezesi tarafından Ocak 1915'te İran topraklarına yönelik bir askerî harekât icra edilmişti. Musul ve Süleymaniye civarındaki birkaç aşiret birlikleri ile -yanlarında Musul mebuslarının da bulunduğu- Osmanlı hudut bölüklerinden oluşan bir birlik, İran'ın kuzeybatısında bir harekât düzenlemişti. Amacı ise İran dâhilinde konuşlu bulunan Rus birliklerinin yanı sıra Kafkasya'daki Rus birliklerinin de buraya kaydırılmasını sağlamak suretiyle meşgul edilmesi idi. Böylece Rusların Kafkasya'dan İran'a birlik sevk etmesi fırsat bilerek Sarıkamış Harekâtı'ndan sonuç alınması planlanmıştı. Bu doğrultuda Osmanlı müfrezesi Urmiye'den ilerleyerek Tebriz'e girmişti. Fakat kısa sürede Kafkasya'dan Tebriz'e sevk edilen Rus birliği, Osmanlı müfrezesini mağlup etmiş ve İran sınırlarındaki ilk askerî teşebbüs başarısızlıkla sonlanmıştı. İstenilen sonuç alınamamış olmasına rağmen Tebriz'e kadar uzanan bu harekât, Ruslar için tam anlamıyla bir baskın hüviyetini haiz olmuş ve Rus Genelkurmayı İran'daki birliklerini takviye etmeye başlamıştı.³⁵ Dolayısıyla bu harekâtın bölgeye yönelik Osmanlı askerî politikasının devamı açısından ilk adım olduğu değerlendirilmektedir.

Bu girişimden sonra İran dâhilinde Rauf Bey Müfrezesi tarafından Mart 1915'te ikinci bir harekât başlatılmış olup Mehmet Nihat Bey'e göre harekâtın iki önemli hedefi bulunmaktaydı: Birincisi İran üzerinden Afganistan'a ulaşıp Afganistan'ın Osmanlı tarafında savaşa katılmasını sağlamak. İkincisi (tarafsızlığını ilan eden) İran'ı savaşa sokabilmek için İran'ın başkenti Tahran'a bir heyet göndermek. Almanlarla yaşanan anlaşmazlık gölgesinde icra edilen bu harekâta Rauf Bey müfrezesi İran içlerinde 100 km kadar ilerleyerek Kirind'e ulaşmıştı. Bununla beraber Almanların aşiretleri

³⁴ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi ...; C 3, Kısım 2, s.177, 817.

³⁵ M. Nihat; age., s. 597-598. Ömer Naci Bey Müfrezesinin harekâtına dair detaylar için bk. Sadık Sarısan; "Ömer Naci Bey Müfrezesi", Atatürk Yolu Dergisi, C 4, S 16, Haziran 1995, s. 501-504.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 79-119

kışkırtması ve diplomatik girişimleriyle bu askerî operasyon da akim kalmış ve Eylül 1915'te sonlanmıştır.³⁶

Bu süreçte İngilizlerin Bağdat'a yönelik taarruzları ile Rusların İran'ın batısından Irak (Dicle) Cephesi'ne doğru eş zamanlı harekete geçmesi, Osmanlı 6. Ordusunu iki ordu arasında zor durumda kalmamak için Rusları İran sınırında durdurmaya yöneltmişti. Bu kapsamda 1915 yılı sonlarında Kaymakam (Yarbay) Şevket Bey'in³⁷ kumandasında, bu defa Alman subaylarının da yer aldığı İran Grubu olarak adlandırılan birliğin İran sınırını geçmesiyle İran'daki üçüncü harekât başlamıştı. Bu harekâta, Kirmanşah ile Hemedan arasındaki Kengavur'a kadar olan mıntika ele geçirilmişti. İran içlerinde o zamana kadarki en geniş sahada icra edilen harekât ile Rus ilerleyişine karşı güvenli bir savunma hattı oluşturulmuş, Bağdat güneyindeki Osmanlı muharebe hattı da güvence altına alınmıştı.³⁸ Şüphesiz birbiri ardına icra edilen bu üç harekât, kapsamı büyük olmasa da Başkumandanlığın İran'a yönelik hedeflerinde ısrarlı olduğunu göstermektedir.

Ruslar ise gerek bu harekâtı durdurmak gerekse Bağdat'ta İngiliz ordusuyla birleşme emeliyle Kazvin ve Tahran hattından Hemedan'a büyük bir birlik kaydırmıştı. Akabinde Rus birlikleri, Kengavur'daki Osmanlı kuvvetlerine yönelik bir taarruz gerçekleştirmiş ve Osmanlı savunma hattını yararak ilerlemeye başlamıştı. Rus taarruzu üzerine İran Grubu, Mayıs 1916'da hızlı bir şekilde Hanekin'e (Osmanlı sınırı) geri çekilmek zorunda kalmış, bu yüzden de çok sayıda harp silah araç ve gereci zayi olmuştu. Mehmet Nihat Bey'e göre bu zafiyet, iki başlı emir komutanın oluşturduğu düzensizlik ve disiplinsizlikten ötürü olmuştu.³⁹ Nitekim Rus Kolordusu, Osmanlı sınırına kadar ilerleyip Hanekin'e yönelik şiddetli bir taarruz icra etmişti. Batı İran'da bu geri çekilme yaşanırken kısa bir süre önce 13. ve 18. Kolordudan müteşekkil 6. Ordu ise Kûtü'l-Amâre'de İngiliz birliğini teslim almıştı.⁴⁰ Görüldüğü üzere Bağdat ve İran sınır hattında yaşanan bu iki önemli gelişme, artık kapsamlı bir İran Harekâtı'nın başlatılmasında belirleyici olmuştu.

---

³⁶ M. Nihat; age., s. 598-599. Rauf Bey Müfrezesinin harekâtına dair detaylar için bk. İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-", OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S 3, 1992, s. 249-264.

³⁷ Albay Mehmet Şevket, 1898'de Harp Okulundan mezun olup 1916'da yarbaylığa, terfi etmiştir. 1918'den itibaren 3 yıl süreyle Tahran Askerî Ataşesi olarak görev yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve Eylül 1921'de İstiklal Harbi'ne katılmıştır. Nitekim Büyük Taarruz'da 14. Tugaya Komuta etmiştir. 1922'de albaylığa terfi etmiş, 1926'da ise emekli olmuştur. Bk. Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri; Cilt II, s. 395-397.

³⁸ M. Nihat, age., s. 599.

³⁹ age.; s. 599-601.

⁴⁰ age.; s. 608-609.

1. Kısım: 13. Kolordunun Hanekin’de Toplanması ve İran Taarruzuna Kadar Geçen Süre

Mehmet Nihat Bey, harekâtı anlatmadan evvel İran seferinin açılması hakkında kendi mülâhazalarını paylaşmıştır. Osmanlı Devleti’nin, İran Cephesi’ni açarak başına iş aldığını, bu durumun Rusların İran’a birlik kaydırmasına neden olduğunu belirtmiştir. Ona göre Ruslar, savaşta galip gelmiş olsalar bile zaten İran’ı İngilizlerle bölüştükleri için bölgeye yönelik herhangi bir yeni girişimde bulunmayacaklardı. Savaşı kaybetmeleri hâlinde ise İran’a birlik gönderecek güçleri kalmayacaktı. Dolayısıyla Ruslara karşı Doğu Cephesi’ndeki mücadeleler yeterliydi ve yeni bir cephe açmak, bu anlamda zorla devletin başını derde sokmak anlamına geliyordu. Ayrıca Rus ordusu, Sarıkamış’ta Osmanlı ordusunun mağlubiyeti üzerine Doğu Anadolu’daki birçok Türk şehrini işgal etmişti. Bu şehirlerin işgalden kurtarılması yerine İran’da fetihlere girişilmesini Nihat Bey, büsbütün hayalperestlik olarak nitelemişti. Ayrıca İran halkının tabii olarak Osmanlı ordusunu destekleyeceğinin düşünülmesi de hatalıydı. Eğer öyle olsaydı daha önce İran’da girişilen harekâta bu destek görülebilirdi. Hâlbuki Mehmet Bey’in ifadesine göre “İran ahalisi sadece paraya kıymet veriyordu”. Rusların İran’dan Bağdat’a yürüyerek müttefiki İngilizlerle birleşme planı mevcut olsa da bu tehlikeyi karşılamak için İran içlerine kadar harekât düzenlemeye gerek yoktu. Yerine İran içlerindeki Osmanlı memurlarıyla kurulacak bir istihbarat şebekesi ve para vasıtasıyla evvela halkın kazanılması sağlanabilirdi. Bunların hiçbiri yapılmadan İran Harekâtı’nın başlatılması ve Irak (Dicle) Cephesi’ndeki kuvvet miktarının azalması, ileri de izah edileceği üzere İngilizlerin Bağdat’ı ele geçirmesini kolaylaştırıracaktı.⁴¹

Neticede Hanekin’e yönelik Rus taarruzu kapıdayken kararlaştırılan İran Harekâtı kapsamında 13. Kolordu, intikale başlamıştı. Bu çerçevede Bağdat’tan öncü olarak yola çıkan 13. Kolorduya bağlı 6. Tümen büyük iaşe, ikmal, lojistik sıkıntılar çekmesine rağmen 25 Mayıs 1916’da Hanekin’e ulaşmış ve şehrin etrafında gerekli tedbirleri hızlıca almıştı. Kısa sürede emrindeki 2. Tümen ve Müstakil Süvari Tugayı ile 13. Kolordu Karargâhı da Hanekin’e doğru harekete geçmişti. Fakat iaşe zorlukları sebebiyle birliklerin ilerleyişi son derece yavaş ve kademeli gerçekleşiyordu.⁴²

Nihayetinde 31 Mayıs’ta 13. Kolordunun Hanekin’e ulaşmasıyla Kolordu unsurları şehrin belirlenen bölgelerinde konuşlanmıştı. Bu esnada Ruslar Kasr-ı Şirin’deydi ve mevcut duruma göre İran ve Osmanlı hududu iki tarafın ileri karakol hattını oluşturmaktaydı.

⁴¹ age.; s. 613.

⁴² age.; s. 610-615.

3 Haziran'a kadar olan süreçte iki tarafın öncüleri arasında ufak tefek çarpışmalar dışında bir gelişme olmamıştı. İki taraf da birbirini hakkında istihbarat toplama gayretindeydi. Mehmet Nihat Bey, bu konuda özellikle İranlı aşiretlerden oluşan öncülerin abartılı bilgiler getirdiğine dikkat çekmiştir. Osmanlı birlikleri daha çok ikmal eksikliklerini tamamlıyor, talim ve terbiye ile meşgul oluyordu. Bu sırada birlikleri teftiş üzere Enver Paşa da Hanekin'e gelmiş ve 13. Kolordu birliklerine yaptığı hitapta; *“Arkadaşlar çok yoruldunuz. Çok kan döktünüz. Fakat artık yüzdük kuyruğuna geldik. Şu İran seferini muvaffakiyetle birkaç hafta içinde ikmal ediyoruz. Zaten o zamana kadar muharebe de biter ve şanlı bir sulh ile muhtaç olduğumuz istirahat kavuşuruz.”* ifadelerini kullanmıştı.⁴³ Lakin bu sözlerin sahada uygulanabilirliğinin o kadar kolay olmayacağı aşikârdı.

Cephedeki sükûneti bitiren, Rus birliklerinin Hanekin'e yönelik 3 Haziran sabahı şiddetli topçu ateşi destekli taarruzuydu. 6. Tümen birlikleri derhâl mukabele atışlarına başlamış ve ihtiyat birlikleri teyakkuza geçmişti. 13. Kolordu Kumandanı Albay Ali İhsan Bey, aldığı malumat neticesinde 2. Tümenin 2. Taburunu ve bir bataryasını ivedi olarak Hanekin'in içinden geçen Elvand Nehri'nin doğusuna sevk etmişti. Bu sırada 6. Tümen Kurmay Başkanı Mehmet Nihat Bey (müellif), Tümen Kumandanı ileri hatta olduğundan karargâhta kalarak koordinasyonu sağlamaktaydı ve kendisine cephe hattından anlık harp raporları gelmekteydi. Raporlara göre ateş destekli Rus süvarisi, Elvand Nehri'nin doğusundan Hanekin'in güneybatısına doğru genel bir taarruza yönelmiş ve bölgeyi savunan hudut taburu dağılmaya başlamıştı. Bunun üzerine 16. Alaydan bir tabur ve bir makineli tüfek bölüğü takviye amaçlı bölgeye sevk edilmişti. Bu arada Kolordu Kumandanından gelen telefonda, durumun kontrol altında olduğu bildirildiğinden bu son emir geri alınmıştı.⁴⁴

Gelişen vaziyet karşısında 13. Kolordu Kumandanı, 5. Alaya bağlı iki taburla kendi emrindeki iki tabur ve bir bataryayı, Rus taarruzunun sıklet merkezine karşı koymak üzere yollamış ve 3-4 saatlik şiddetli çarpışmalardan sonra Ruslar geri çekilmeye başlamıştı. Rusların şehrin batı kanadına yönelik saldırısı da topçu atışlarıyla başarısız kılınmış ve hava kararırken tüm hatlarda muharebe sona ermişti. Rusların Hanekin'e yönelik üç koldan gerçekleştirdikleri bu taarruzda Ruslar 500 ölü, 200 esir ve bir miktar yaralı vererek geri çekilmişti. 13. Kolordunun zayıtı ise 320 şehit ve yaralı idi.⁴⁵ Bu açıdan 13. Kolordu birliklerinin hızlı ve yerinde reaksiyon vermesiyle Rus taarruzunun başarısız olduğu değerlendirilmektedir.

---

⁴³ age.; s. 615-618.

⁴⁴ age.; s. 618-619.

⁴⁵ age.; s. 620.

Muharebe sonrası ele geçirilen Rus askerleri, 13. Kolordu karargâhında sorguya çekilmiş ve mevcut istihbarat raporlarıyla karşılaştırılarak Rus birliklerinin durumu analiz edilmişti. Buna göre Ruslar, alay ve batarya seviyesinde takviye edildikten sonra Hanekin'e taarruz etmişti. Lakin Rusların üstün süvari kuvvetiyle desteklenerek etkili bir kanat ve cephe taarruzunu eş zamanlı yapmaları durumunda Osmanlı birlikleri zor durumda kalabilirdi. Bir bakıma Rusların Hanekin'i kanatlardan kuşatarak ele geçirme fikri iyi bir plan olarak gözüküyordu. Fakat asker sayısının kuşatma için yetersiz olması, sağ cenah taarruzunun geç kalması ve taarruzun parça parça yapılması Rusların başarısızlığının ana nedenleriydi. Ayrıca Hanekin'i savunan birliklerin önemli bir kısmı, Çanakkale ve Kütü'l-Amâre gibi önemli muharebelerde görev yapmış tecrübeli askerlerden oluşmaktaydı. 13. Kolordu cephesinden bakıldığında; başarılı bir savunma muharebesi vermekle beraber eğer Rusların cepheden yaptığı taarruz zamanında fark edilebilse ve ihtiyat birlikleri hızlıca muharebeye dâhil edilebilseydi, Rusların geri çekilme hatlarını tamamen keserek Rus Kolordusuna daha büyük bir zayıt verdirilebilirdi.⁴⁶

Bu bakımdan Osmanlı birliklerinin, Kasr-ı Şirin'e geri çekilen Rus kuvvetlerini kovalama imkânından mahrum kaldığını söyleyen Mehmet Nihat Bey'e göre Rusların takip edilmemesi nedeniyle büyük bir şans kaçırılmıştı. Neticede Rusların 1916 yılı Ocak ayında Hemedan'dan başlattığı ve Osmanlı sınırlarına kadar ulaşan taarruzları Hanekin harekâtıyla tamamen sonlanmıştı. Kazanılan zafer, Osmanlı birliklerinin moralini yükseltmiş, ayrıca Rusların muharebe tarzını görme fırsatını da vermişti. Sonuç olarak muharebeden alınan ders; *“Taarruz etmeyen kuvvet, düşmanın taarruzunu beklemek zorunda kalır”* olmuş ve bu kapsamda İran içlerine harekât kararı uygulamaya konulmuştu. Muharebeden sonra Osmanlı birlikleri birkaç gün istirahat etmiş, aynı zamanda taarruz hazırlıklarına başlamıştı.⁴⁷ Ayrıca 13. Kolordunun iâşe ve ikmalini sağlıklı bir şekilde idame ettirebilmesi için İran Menzil Müfettişliği kurulmuştu.⁴⁸ Görüldüğü üzere Mehmet Nihat Bey, muharebeye dair pek çok detayı verirken muharebeyi askerî taktik ve harp prensipleri açısından da analiz ederek kazanımlar, fırsatlar ve alınacak derslere dair çıkarımlarda bulunmuştu.

2. Kısım: 13. Kolordunun İran Taarruzu

1. Fasıl: Hanekin-Paytak Boğazı Harekâtı

13. Kolordu, Hanekin taarruzunu bertaraf etmeyip müteakip sınırı geçerek İran Harekâtı'nı başlatmışsa da harekâtın nereye kadar gideceği ve nihai hedefleri kesin olarak saptanamamıştı. Mehmet Nihat Bey'e göre seferin

---

⁴⁶ age.; s. 620-621.

⁴⁷ age.; s. 622.

⁴⁸ Halit Baş; “Birinci Dünya Savaşı'nda XIII. Kolordunun İran Harekâtı ve Menzil Hizmetleri”, İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi, S 3, Aralık 2019, s. 33.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2024, Sayı 36: 79-119

önemli bir amacı, İran içlerine kadar ilerlenmesi olsa da bunun nereleri kapsayacağı belirsizdi. Eğer harekât İran içlerine kadar uzanırsa menzil noktaları oldukça eksik ve yetersiz olduğu için başta iâşe ve ikmal sıkıntısı çekilecekti. Ekin yok denecek kadar azdı, dağlık ve engebeli arazi, ulaşımı zorlaştırıyordu. Dolayısıyla ikmalin Bağdat'tan yapılması gerekiyordu ki bu durum mesafenin uzaklığı ve nakliye araçlarının eksikliği nedeniyle daha büyük müşkülata sebebiyet verebilirdi.

Harekâtın İran içlerine kadar uzanmasının bir diğer önemli mahzuru ise Irak (Dicle) Cephesi'nden sorumlu 6. Ordunun kuvvetlerini ikiye bölmesi nedeniyle 18. Kolordunun bu cephede tek başına bırakılmasıydı. Zira İngilizler, Basra Körfezi'nden güçlü takviyeler alarak uygun mevsimde yeniden bir taarruza başlayabilirdi. Bu durumda bölgeyi savunma noktasında 18. Kolordu yetersiz kalacaktı.

Bu sakıncalar hasebiyle Mehmet Nihat Bey, İran sınırlarına girdikten sonra belli bir derinliğe kadar olan hattın kontrol altına alınmasının yeterli olacağı fikrindeydi ki bu hat sınıra yakın olan (Paytak Boğazı, Kirind ve çevresi, Zehab, Mahdeşt, Mendeli ve Gilan yolları) bölgelerdi. Bu sayede İran dağları ele geçirilerek doğuya doğru hâkim bir konuma ulaşılabildi. Dağlardan Osmanlı sınırlarına doğru geçitler sınırlı olduğu için herhangi bir taarruza karşı coğrafi hâkimiyetle belli bir derinliğe kadar kontrol sağlanabilir; hudut güvenliği de ileriden temin edilebilirdi. Ayrıca sınır hattına yakın ve Osmanlı ordusu için pek önemli olan Korato bölgesindeki gaz kaynağı da kontrol altına alınabilir; ordunun ulaşımı ve ikmali için kullanılabilirdi. Fakat Başkumandanlık, İran içlerinde Hemedan'a, oradan Tahran'a hatta oradan da Turan'a kadar ilerlenmesini tasavvur ediyordu. Nihat Bey'e göre amaç belirsizliği nedeniyle İran Seferi'nin kesin ve netice alıcı bir şekilde icra edilmesi mümkün olmayacaktı.⁴⁹ Anlaşılacağı üzere Nihat Bey, harekâtın stratejik ve taktik planlamasındaki belirsizliğe dikkat çekmişti.

İran Seferi'nde ilk hedef, Hanekin'in 26 km doğusundaki Kasr-ı Şirin'di. Bu amaçla 13. Kolordu, bölgedeki Rus birliğinin durumu hakkında süvari keşif kolları vasıtasıyla malumat almaya çalışmıştı. Kesin bir bilgi alınamamakla birlikte Rusların 5-7 piyade alayı ile 4-5 topçu bataryasından müteşekkil olduğu tahmin edilmişti. Gilan'da da Mendeli yolunu kapatan bir Rus süvari alayının bulunduğu anlaşılmıştı.⁵⁰

---

⁴⁹ M. Nihat, age., s. 624-625. 13. Kolordunun harekâtın başından itibaren iâşe ve ikmal bakımından birçok sıkıntı çektiği, bu bağlamda insan, malzeme ve hayvan telefâtı verdiği görülmektedir. Konuya ilişkin detaylı malumat için bk. Sadık Sarısan; "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Harekâtını Yapan XIII. Kolordunun İâşesi Meselesi," ATASE Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S 13, Yıl 7, Şubat 2009, s. 3-29. Halit Baş; Birinci Dünya Savaşı'nda Irak-İran Cephesi İâşe ve Sağlık Hizmetleri 1914-1918, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, s. 66-116.

⁵⁰ M. Nihat, age., s. 625.

Ayrıca harekât öncesi Türk tayyareleri⁵¹ Kasr-ı Şirin ve çevresindeki Rusların konuşlanışını tespit etmek üzere birkaç keşif ve gözetleme uçuşu gerçekleştirmiş ve Rusların Kasr-ı Şirin'e kadar olan yol üzerinde kademeli olarak mevzi aldığını rapor etmişti. Rusların savunmaya en elverişli mevzileri, Elvand Nehri'nin sol sahilinde olup Sünbûla Dağı'na dayanmaktaydı. Alınan raporlar ışığında 13. Kolordu karargâhında hazırlanan taarruz planına göre 7-8 Haziran gecesi 2. Tümen ve Müstakil Süvari Tugayı ile İranlı aşiret kuvvetleri, önden ilerleyerek düşmanın cephesini kuşatacaktı. 9 Haziran sabahı erken saatlerde, 2. Tümen taarruza başlayacak ve Rus mevzisini sağ cenahtan kuşatacaktı. 6. Tümen ise merkezden taarruz ederek Kasr-ı Şirin'e ilerleyecekti. Hanekin Taburu ve İranlı aşiret kuvvetleri de Elvand Nehri'ni geçerek Kasr-ı Şirin istikametine devam edecekti. Mendeli Hudut Taburu daha güneyden Gilan'a ilerleyerek bölgeyi ele geçirecekti. Harekât mevcut plana uygun olarak icra edilmeye başlanmış, 8-9 Haziran gece yarısı 2. Tümen ve Süvari Tugayı tarafından başlatılan harekât kapsamında Ruslar, Serpol istikametinde geri çekilmeye mecbur edilmişti.

Sonuçta İran'daki Kasr-ı Şirin kasabası, 9 Haziran 1916'da Osmanlı ordusunun kontrolüne geçmişti. Şehrin doğusuna 6. Tümen, batısına ise 2. Tümen birlikleri ordugâh kurmuştu. Bu esnada Süvari Tugayının şehrin 6-7 km doğusunda Rus öncü kuvvetiyle karşılaşması üzerine 6. Tümen takviye bir birlik yola çıkartılmıştı. Vuku bulan çarpışmadan sonra Rus atlıları Zehab'a kadar geri atılmıştı. 13. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, Kasr-ı Şirin'in alınması dolayısıyla hazırladığı muharebe raporunda; "*Kasr-ı Şirin'in işgalinden sonra Kirmanşah'a yapılacak ileri yürüyüşün istihzarâtına (hazırlıklar) başladım*" ifadesini kullanmıştı. Böylece 13. Kolordunun İran Seferi'ndeki müteakip hedefinin Kirmanşah olduğu kesinleşmişti.

Kirmanşah Harekâtı'na yönelik olarak talim, terbiye, iaşe ve ikmal faaliyetleriyle hazırlıklar devam ederken Zehab bölgesi de kontrol altına alınmıştı. Bu süreçte sahadaki bilgilerden ve Osmanlı Hava Kuvvetlerinin gerçekleştirdiği keşif uçuşlarından Rus Kolordusunun Kirmanşah yolu üzerindeki Kirind bölgesinde olduğu tespit edilmişti.⁵²

---

⁵¹ Nitekim Osmanlı Hava unsurları da İran Harekâtı'na destek vermiş; önemli taarruz ve keşif maksatlı uçuşlar gerçekleştirmişti. Başarıyla yapılan bu harekâta, bilhassa Kirmanşah'tan ricat eden Rus birliklerine büyük zayıat verdirilmişti. Bk. Harb Mecmuası (Kasım 1915-Haziran 1918), çev. Faruk Önal vd., 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 236-237.

⁵² M. Nihat; age., s. 626-627.

Bağdat-Hanekin-Kasr ı Şirin-Kirmanşah-Hemedan-Tahrان hattını gösterir kroki. (Mehmet Nihat; “İrak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İnan Seferi”, Kroki 1)

Kirind'in Ruslardan alınması için ise stratejik önemi haiz Paytak Boğazı'nın ele geçirilmesi lüzumluuydu. Lakin Kolordunun hazırlıkları tamamlanmadığı için ilk etapta 6. Tümenden dört piyade keşif bölüğünün Paytak Boğazı'na hareket icra etmesine yönelik emir yayımlanmıştı. 20 Haziran'da Kasr-ı Şirin'in 45 km doğusundaki Boğaz'ı ele geçirmek üzere harekete geçen birlik, yol üzerinde bir Rus Süvari Alayı ile karşılaşmış ve Rusları mağlup ederek Paytak Boğazı'na kadar takip etmişti. Fakat müstahkem bir mevkiideki Paytak Boğazı'nı savunan Rus topçusu, Osmanlı birliklerinin Boğaz'a yönelik taarruzunu engellemişti. Bunun üzerine 13. Kolordu, Serpol'daki müfrezeyle Paytak istikametindeki birliğin de mensup olduğu 16. Alayı bir bütün hâlinde Paytak Boğazı'na doğru harekete geçirmişti. Bölgedeki Rus topçusu ve keskin nişancıları hâkim noktalara mevzilenmiş olup Boğaz'ın ele geçirilmesi hayli zordu. Ayrıca Boğaz'ı kuşatma altına alan piyadelerin cepheden taarruzu yüklü zayıata sebep olabileceği gibi Osmanlı topçusunun aşağıdan yukarıya doğru yaptığı atışlar da etkisiz kalmıştı. Bunun üzerine sağ ve sol kanatlara ayrılan ikişer bölük, kanatlardan taarruza başlamış olup sağ kanattaki Osmanlı birlikleri, Rus

savunma mevzilerini aşmış ve hâkim tepeleri ele geçirmişti. Rusların topçu atışlarının da etkisiz kılınmasıyla ileri harekâta devam eden Osmanlı müfrezesi Boğaz'ı ele geçirmeyi başarmıştı. Surhadiz'e çekilen Ruslar takip edilerek bu bölge kontrol altına alınmış ve Kirind'in kapısı mahiyetindeki 19 km doğudaki Sermîl'e kadar ulaşılmıştı. 22 Haziran'da Ruslarla meydana gelen çarpışmalar sonrasında Sermîl'de kontrol sağlanmıştı. Bir tabur Sermîl'de bırakılırken Surhadiz hattına yönelik olası bir Rus karşı saldırısına yönelik savunma tertibatı alınmıştı.⁵³

Ayrıca Rusların Paytak Boğazı'nı geri almak için 22'si akşam obüs atışları ve iki tabur ve bir makine tüfek bölüğü ile başlattığı taarruz, başarısız kılındığı gibi Gilan istikametindeki Rus süvari alayının, 6. Tümen 18. Alaya yönelik baskını da engellenmiş ve bu Rus birliği de mağlup bir şekilde geri çekilmişti.⁵⁴ Anlaşılabacağı üzere Paytak Boğazı gibi önemli bir mevzi başta olmak üzere Kirind'e giden yol üzerindeki önemli Rus savunma mevzileri 20-22 Haziran arasında üç günlük sürede ele geçirilmişti. Üstelik bu harekât sadece, 13. Kolordunun 6. Tümeninin 16. Alay birlikleri ile icra edilmişti.

Nihai hedef, harekâtın Kirind ve Kirmanşah istikametinde devam etmesine yönelik olduğu için geride kalan 6. Tümen ve 2. Tümen birlikleri de son kontrol altına alınan bölgelere sevk edilmişti. Bu kapsamda genel taarruzun 28 Haziran'da başlamasına karar verilmişse de Sermîl hattında yapılan keşif sonucu Rusların geri çekilmekte olduğu anlaşılmış ve harekât 27 Haziran'a alınmıştı.⁵⁵ Mehmet Nihat Bey'in bu bölümde, 13. Kolordunun İran içlerine yönelik icraya başladığı ileri harekâtın başarısını, Rus birliklerini hangi taktik manevralarla geri çekilmeye zorladığını izah ettiği görülmektedir.

2. Fasıl: Paytak Boğazı-Kirmanşah Harekâtı

13. Kolordunun Sermîl'den Kirmanşah'a yönelik başlattığı yürüyüş kapsamında 6. Tümen birlikleri önde, 2. Tümen birlikleri ise gerideydi. Ayrıca 2. Tümenin bir alayı (sol kol müfrezesi), bir batarya cebel topu ve süvariden oluşan müfrezesi ana yolun kuzeyindeki dağ yolundan ilerleyerek emniyeti almış ve daha sonra Pivaniç'i ele geçirmişti. Müstakil Süvari Tugayı ise daha güneyden yani Mendeli'den hareketle Gilan üzerinden Kirmanşah'a doğru gelmekteydi. Neticede 6. Tümenin Kirind girişinde karşılaştığı Rus birliklerinin mukavemetini kısa sürede kırmak suretiyle Kirind'e giriş yapmasıyla asıl hedef Kirmanşah'a 101 km kalmıştı.

28 Haziran'da Kirind'den hareket eden 6. Tümen, yol üzerindeki Çeşme-i Sefit mevkisine geldiğinde; iki tarafı dağ silsilesiyle destekli müstahkem bir savunma hattı kuran ve iki süvari alayı, iki piyade taburu, iki

⁵³ age.; s. 628-629.

⁵⁴ age.; s. 630.

⁵⁵ age.; s. 629-630.

topçu bataryası ve iki obüsten müteşekkil Rus birlikleriyle karşılaşmıştı. Öglene doğru 6. Tümen, cepheden başlattığı taarruz harekâtında üç saatte Rus siperlerine kadar ilerlemişti. Lakin muharebenin uzun ve şiddetli olması ve Rus topçusunun yoğun ateşi yüzünden 300 civarında zayıat vermişti. Yine de Kirmanşah yolu üzerindeki bu önemli savunma hattı ele geçirilmiş ve Ruslar bir kez daha geri çekilmişti. Akşam raporunda 6. Tümenin toplamda 12 km ilerlediği, daha gerideki 2. Tümenin ise Kirind doğusunda sol cenah müfrezesinin ise Kehvare hattında olduğu belirtilmişti.⁵⁶

29 Haziran'da ana yol üzerindeki Harunâbâd da Rusların geri çekilmesiyle 6. Tümen tarafından kontrol altına alınmıştı. Bununla beraber sol cenah müfrezesi yavaş hareket ettiği için Rusların geri çekilme yolunu kapatarak Rusları kuşatma fırsatını kullanamamıştı. Bu sırada 2. Tümen de Harunâbâd'ın batısından hareketini sürdürüyordu.⁵⁷

30 Haziran günü harekâta devam eden 13. Kolordu birlikleri, Çarzuvar Boğazı'na ulaşmış ve burada terk edilmiş mevziyi kontrolüne aldıktan sonra Mahdeşt Ovası'na inmişti. Rus süvarilerinin ise Kirmanşah istikametinde Mahdeşt Boğazı'na geri çekilmekte olduğu anlaşılmıştı. Bu sırada sol cenah müfrezesi de bölgeye ulaşarak ordunun ana grubuyla birleşmişti. Rusların aylarca emek harcayarak oluşturduğu müstahkem bir mevzi olan Mahdeşt Boğazı'na yönelik taarruz planı kapsamında 6. Tümen, dört gündür 116 km yol kat etmesine ve küçük büyük muharebelere girmesine rağmen Mahdeşt Boğazı'na taarruz emrini almıştı. Buna göre Tümenin dört taburu cepheden, iki tabur ve bir cebel bataryası yaklaşık 5 km güneydoğudan, sol cenah müfrezesi kuzeybatıdan taarruza başlamıştı. 2. Tümenin topçu taburu da harekâta katılmış, piyade taburları ise 6. Tümenin durumuna göre kullanılmak üzere ihtiyatta bırakılmıştı. 6. Tümen kıtalarının çevirme harekâtına karşı Rus topçusunun şiddetli ateşi, taarruzu yavaşlatmışsa da 6. Tümen topçuları da aynı şiddetle Rus mevzilerini ateş altına alarak etkisiz hâle getirmeye çalışmıştı. Piyade unsurları ise Rusların savunduğu tepelerin eteklerine yanaşmışsa da daha fazla ilerleyememişti. Dolayısıyla muharebe uzamış ve Rus birlikleri ancak karanlık çöküp gece yarısı olduğunda savunma mevzilerini terk ederek geri çekilmişti.

Mahdeşt'e girilmesiyle Kirmanşah önündeki müstahkem Rus savunma hatları ele geçirilmiş; 6. Tümen, gece dahi harekâtına ara vermeyerek 1 Temmuz günü sabah saatlerinde Kirmanşah'ın banliyösüne ulaşmıştı. Bu sırada 2. Tümen sağ cenahtan ve sol cenah müfrezesi kuzeyden şehre yaklaşmıştı. Şehri savunan Rus topçusu ateşi ve süvarileri etkisiz hâle getirildikten sonra tümen topçularının ateş desteğiyle 13. Kolordu Kirmanşah'ı kontrol altına almıştı. Ruslar Hanekin'den beri mutat olduğu

⁵⁶ age.; s. 631-632.

⁵⁷ age.; s. 632. Belen; 1916 Yılı Hareketleri, s. 171.

üzere önce savunma muharebesi vermiş, müteakiben bir miktar öncü süvariye savunma mevkinde oyalama muharebesi yapmak üzere bırakırken ana birlikleriyle geri çekilmişti.⁵⁸

Kirmanşah'ın alındığı günün akşamı 6. Ordu Kumandanı Halil Paşa şehre gelmiş ve 13. Kolordunun muvaffakiyetini tebrik etmişti. 13. Kolordu birlikleri, Hanekin'den itibaren birçok küçük ve büyük muharebe vererek ve oldukça hızlı bir şekilde ilerleyerek 23 günlük sürede yaklaşık 200 km'lik ilerleme kaydetmişti. Rus kolordusunun çoğunluğunu süvarilerin oluşturması; buna mukabil 13. Kolordu unsurlarının piyadelerden oluşması, Rusların geri çekilmek (ricat) için fırsat bulmasına neden olmuştu. Ayrıca Mendeli istikametinden gelen ve genellikle geri hatları korumakla görevlendirilen 13. Kolordu Süvari Tugayının etkin bir şekilde muharebelere dâhil edilememesi nedeniyle Rus Kolordusu çok ağır kayıplar vermeden geri çekilebilmişti.⁵⁹ Neticede 7-8 Haziran'da İran hudutlarında başlatılan taarruz harekâtında 1 Temmuz'da Kirmanşah'ın kontrol altına alınmasıyla önemli bir hedefe ulaşılmıştı. Mehmet Nihat Bey'in yazısının bu bölümünde, 13. Kolordu unsurlarının müstahkem Rus savunma hatlarını ne şekilde ele geçirdiğini taktik detaylarla ve ayrıntılı bir şekilde belirttiği; bu açıdan Kolordunun etkin bir askerî taarruz kabiliyetiyle birer birer önemli mevkileri kontrol altına aldığı anlaşılmaktadır.

3. Fasil: Kirmanşah'ta İkamet ve Vuku Bulan Gelişmeler

Kirmanşah'ın ele geçirilmesinden sonra 13. Kolordu birlikleri istirahate çekilmişti. Diğer taraftan şu ana kadar şehitler verildiği ve ciddi derecede harp malzemesi harcandığı için gerek asker takviyesi gerekse lojistik-malzeme tedarikine ihtiyaç duyulmuştu. Bu bağlamda özellikle mevcudu azalan tümenlere, sayısı çok olmasa da 200-300 civarında er takviyesi yapılmıştı. Son takviyelerle 2. Tümenin subay-asker-geri hizmet mevcudu 8.655 kişi olup 20 top ile 4.979 tüfeği vardı. 6. Tümenin ise mevcudu 8.888 olup 23 top ve 5.375 tüfeğe sahipti. Süvari Tugayının ise 1.435 mevcudu, 4 topu ve 670 tüfeği bulunmaktaydı. Hanekin ve Mendeli Hudut Taburlarının mevcudu 598 olup 480 tüfeği; kolordu emrindeki obüs bataryasının ise 83 mevcudu, 5 topu ve 70 tüfeği vardı. Kolordunun katar ve kafiye birliklerinde görev yapan kişi sayısı 2.108'di. Böylece 13. Kolordu Kirmanşah'ta iken toplam mevcudu 21.767⁶⁰ kişi olup 51 top,⁶¹ 11.574 tüfek ve 8.845 hayvana sahipti.

Bu süreçte Hemedan ile Hemedan-Kirmanşah yolu üzerindeki mevkilerde bulunan Rus Kolordusu da takviye edilmişti. Ruslar dört taburlu

⁵⁸ M. Nihat; age., s. 633-634.

⁵⁹ age.; s. 635.

⁶⁰ Metinde sehven 21.684 yazılmıştır. Bk. age.; s. 636.

⁶¹ Metinde sehven 52 yazılmıştır. Bk. age.; s. 636.

üç hudut alayının takviyesiyle bir dragon, iki kazak süvari tümeni ve beş batarya kuvvetine ulaşmıştı. İki tarafın kuvveti karşılaştırıldığında Ruslar süvari bakımından üstündü. Tüfek adetleri birbirine yakın fakat Rusların daha fazlaydı. Piyade bakımından ise Osmanlı birlikleri üstündü. Ayrıca batarya olarak fazla olmakla birlikte Osmanlı topçusu cephane eksikliği sebebiyle müşkül durumdaydı.⁶²

Kirmanşah'ta hazırlıklar yapılırken 13. Kolordu Kumandanı, ileri bir harekât için Kolordusunun eksikliklerinin olduğunu belirtmişti. Zira para, iaşe malzemesi, elbise gibi eksikler yalnızca Bağdat'tan temin edilebilirdi ve 13. Kolordu, Bağdat'tan yaklaşık 350 km uzaklaşmıştı. Mevcut menzil hatlarıyla iaşe ve ikmalin Kirmanşah'a kadar dahi sağlıklı yapılamadığı düşünüldüğünde Hemedan'a ileri bir hareket yapmanın uygun olmadığı görülmekteydi. Mehmet Nihat Bey'in de temas ettiği gibi evvela Başkumandanlık olmak üzere 6. Ordu Kumandanı⁶³ ve İranlı Nizamü's-Saltana harekâtın sürmesine taraftardılar. Onlara göre Irak (Dicle) Cephesi'nde İngilizlerin yeni bir taarruz yapması pek mümkün değildi ve 13. Kolordu İran içlerinde ileri harekâta devam edebilirdi.⁶⁴

13. Kolordu Kumandanının tüm itirazlarına rağmen 6. Ordu Kumandanı, ileri harekâta ne zaman başlanacağını sormuş; kuzeydeki Musul ve Süleymaniye Gruplarının taarruzunun da buna göre düzenleneceğini bildirmişti. Zira 13. Kolordunun Kirmanşah'a ulaşmasından sonra kuzeydeki 4. Tümen idaresindeki Musul Grubu 18 Temmuz'da Revandiz'i, Süleymaniye Grubu da Hemedan yolunun kuzeybatısındaki Sinne'yi ele geçirmiş ve Rus birliklerini geri püskürtmüştü.⁶⁵

24 Temmuz'da gelen ordu emrinde de kuzeydeki 2. Ordu ve 3. Ordunun Ruslara taarruza hazırlandığı ve 13. Kolordunun da bir an evvel Hemedan istikametindeki taarruza geçmesi istenmişti.⁶⁶ Bu emir de göz önüne alındığında Başkumandanlığın, Ruslara farklı cephelerden aynı anda taarruz ederek başarıya ulaşmayı hedeflediği ifade edilmelidir. Bu bölümde Mehmet Nihat Bey'in, Kirmanşah'ın kontrolünü müteakip Kolordunun iaşe ve ikmal faaliyetlerini izah ederken harekâtın devamına yönelik eksiklere dikkat

⁶² age., s. 636.

⁶³ Bu bilgiye rağmen harekâta en başında "cahilane ve caniyane bir sergüzeşt" diyerek itiraz eden 6. Ordu Kumandanı Halil Paşa, Başkumandanlığın Hemedan Harekâtı emrine de itiraz etmiş; Başkumandanlığa gönderdiği yazıda "Bağdat önünde ve 100 km güneyde 100.000 kişilik bir İngiliz kuvveti varken 6. Ordunun yarısını ihtiva eden 13. Kolordunun Bağdat'tan 600 km uzaklıktaki Hemedan Harekâtı'na gönderilmesi kadar fahiş bir hata olamaz. Böyle bir hatayı tarihte hiçbir kumandan yapmamıştır. Bu elim vaziyete düşmem. Ordumu kıramam. Tekrar ordu kumandanlığından affımı dilerim." ifadelerini kullanmıştır. Fakat "Verilen emir katidir. Ordu Kumandanlığından ayrılmaya talebiniz reddedilmiştir. Mesuliyet Başkumandanlık Karargâhına ait olacaktır." minvalinde bir cevap almıştır. Bk. Kut; age., s. 196.

⁶⁴ M. Nihat; age., s. 636-637.

⁶⁵ age.; s. 637. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi ...; C 3, Kısım 2, s. 211-213.

⁶⁶ M. Nihat; age., s. 637.

çektığı, buna rağmen Başkumandanlığın ilerlenmesi için mükerrer emirlerini vurguladığı görülmektedir.

4. Fasil: Hemedan Harekâtı

13. Kolordu, Hemedan'a yönelik taarruz emrini alınca harekât planını hazırlamıştı. Kirmanşah-Hemedan arası 165 km olup yolun her iki cenahı da sarp dağlarla çevriliydi. Dolayısıyla Hemedan Harekâtı da Kirmanşah planına benzer şekilde üç kol hâlinde planlanmıştı. Buna göre 6. Tümen ana yolun kuzeyinden (sol cenah) Dağbostan hattından ilerleyecek, 13. Kolordu karargâhı, 6. Tümenin 44. Alayı ve 2. Tümen ise ana yoldan gidecekti. Eğer Rus birlikleri, ana yol üzerindeki Bisotun müstahkem mevzisinde direnç gösterirlerse kuzeyden gelen 6. Tümen, Rusların arkasına sarkacaktı. Müstakil Süvari Tugayı da yolun güneyinden, sağ cenah müfrezesi olarak harekete geçecekti. Ayrıca daha gerideki Süleymaniye Grubuna bağlı Sinne Müfrezesi de ayrı bir kol hâlinde Hemedan'a doğru yürüyecekti. Kirmanşah'ta 32 gündür devam eden hazırlık döneminin ardından ilk olarak 3 Ağustos'ta 6. Tümen birlikleri yola çıkmış, 4 Ağustos'ta da diğer kuvvetler Kirmanşah'tan hareket etmişti.⁶⁷

13. Kolordunun ileri harekâtı başlayınca Rus Kolordusuyla ilk temas, 5 Ağustos'ta gerçekleşmiş fakat Ruslar bir kez daha muharebeyi kabul etmeyerek geri çekilmişti. Yine de 2. Tümen birlikleri bir baskın yaparak bir miktar Rus askerini esir aldığı gibi Süvari Tugayının da gelmesiyle Rus emniyet süvari birliğinin mukavemetini kırarak Bisotun'a kadar ilerlemişti. 6. Tümen ise Bisotun'un 6-7 km kuzeyine ulaşmıştı.

6 Ağustos'ta da harekât devam ettirilmiş ve 6. Tümen, karşısına çıkan iki süvari Rus alayını geri iterek Sungur'u ele geçirmişti. Böylece 6. Tümen, iki günde 80 km mesafe almıştı ki ağustos sıcağında, coğrafyanın engebeli ve zorlu yollarında oldukça önemli bir başarıydı. 2. Tümen ana yol güzergâhında, Süvari Tugayı da yolun güneyinde (sağ cenah) ilerlemekteydi. Aynı gün üç birliğinde müşterek hareketiyle Sahne mevkisinde; bir piyade taburu, bir süvari alayı ve iki toptan oluşan Rus unsurları mağlup edilerek bölge ele geçirilmişti. Sinne Müfrezesi ise 6. Tümenin 30-40 km kuzeyinde Hemedan istikametinde ilerleyişine devam etmekteydi.⁶⁸

7 Ağustos'ta 6. Tümen, Sungur'dan ileri harekâtına devam etmekteyken İlyas bölgesindeki Rus müfrezesiyle giriştiği şiddetli muharebeyi kazanmış ve bir miktar esir alarak Kengavur'un kuzeyine kadar ulaşmıştı. Bu sırada Kolordu karargâhıyla irtibatı kesilmiş olan 6. Tümen inisiyatif olarak Esadâbâd'a kadar ilerlemiş ve beklemeye geçmişti.⁶⁹

⁶⁷ age.; s. 638.

⁶⁸ age.; s. 639.

⁶⁹ age.; s. 639-640.

2. Tümen ise Rusların geri çekilmesiyle ana yol üzerindeki kritik bir nokta olan Kengavur'u kontrol altına almıştı. Süvari Tugayı ise sağ cenah üzerinde bir Rus süvari alayını mağlup ederek geri çekilmeye zorlamıştı. Sinne Müfrezesi de kendi karşısındaki Rus birliğini Karkave'de mağlup ederek geri çekilmesini sağlamıştı.⁷⁰ Görüldüğü gibi Osmanlı ordusu dört ayrı yönden Hemedan istikametinde ilerlerken Rus birlikleri de dört ayrı kol ile ricat hâlindeydi.

8 Ağustos'a gelindiğinde 6. Tümen, Esadâbâd'daki Rus süvari birliği ile muharebeye girişmiş ve geri çekilmek zorunda kalan Rusları takip ederek büyük kayıp verdirtmişti. Bu esnada yapılan keşif sonucunda Rusların Elvand Dağı'na çekildiği anlaşılmıştı.⁷¹

Esadâbâd'dan Hemedan'a ulaşan arazi; gittikçe yükselen, sarp dağların olduğu coğrafi yapısı ile savunmaya elverişli olduğundan Ruslara avantaj sağlamaktaydı. Nitekim Ruslar; 13 piyade taburu, 12 süvari alayı, 11 makineli tüfek bölüğü ve 5 batarya sahra ve cebel topu ile 2 adet obüs bataryasından oluşan kuvvetiyle Elvand Dağı'nın boğaz girişini tahkim etmiş ve Esadâbâd-Hemedan yolunun iki tarafına da savunma mevzisi kurmuştu. Bu esnada 2. Tümen, sırasıyla Hüseyinâbâd ve Rahmedâbâd istikametlerini geçtikten sonra 6. Tümenin bulunduğu istikamete yani kuzeye yönelmişti. Harekât planına göre 2. Tümen, Esadâbâd-Tutaş yolu üzerinden Rusların güneyini (sol cenah) çevirecekti. 6. Tümen ise kuzeyden (sağ cenah) çevreleme yapacaktı. Sinne Müfrezesi de kuzeyden desteğe gelecekti. Müstakil Süvari Tugayı ise ayrı olarak yaklaşık 30-40 km güneydeki Sirkan-Tusirkan istikametinden ilerleyerek Hemedan'a giriş yapacaktı. Netice itibarıyla 13. Kolordu Kumandanı, birliklerinin yorgun olmasına rağmen Kirmanşah harekâtına benzer şekilde baskın hüviyetinde bir taarruzla sonuç almak istediğinden 9 Ağustos'ta taarruz emri vermiş ve Esadâbâd Muharebesi başlamıştı.⁷² Bu açıdan 13. Kolordu birliklerinin durmaksızın ilerleyerek bir an evvel Hemedan'a ulaşma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır.

6. Tümen tarafından başlatılan ilk taarruzla Rus öncüsü ana mevzilerine kadar çekilmişti. Rus topçusu 2. Tümenin taarruzuna obüs atışlarıyla karşılık vermişse de 2. Tümen cephenin solundan Rus savunma hattını kuşatmaya başlamıştı. Öte yandan arazi şartları Rusların lehine olduğu için harekâta katılan Osmanlı topçusunun muharebeye etkisi sınırlıydı. Muharebe tüm şiddetiyle devam ederken 6. Tümen, 2. Tümenin çevirmesini beklemeden ani bir hücumla Rus mevzilerine kadar ilerleyince Ruslar, sağ taraflarına birlik kaydırmıştı. Bu esnada 5. Tümene bağlı 16. Alay, Kolordu karargâhının koordinasyonsuz bir müdahalesi sonucu ilerleme emri almasıyla şiddetli Rus topçu ve makineli tüfek

⁷⁰ Belen; 1916 Yılı Hareketleri, s. 188-189.

⁷¹ M. Nihat; age., s. 640.

⁷² age.; s. 641-642.

atışlarına maruz kalmış; bir vadi içinde zor bir vaziyete düşmüştü. Bundan dolayı 18. Alay da Ruslar karşısında yalnız kalmıştı. Muharebenin seyrinin Ruslar lehine dönmeye başladığı sırada 18. Alay, tek başına verdiği mücadeleyle Rus birliklerini geri çekilmeye zorlamıştı. Akşama doğru muharebenin şiddetinin artmasıyla Ruslar, koruyucu süvari birliklerinin nezaretinde bir kez daha geri çekilmek zorunda bırakılmıştı.

13. Kolordunun ileri harekâtına karşı Rusların en katı savunmalarından birini vermesine rağmen muharebenin seyrini değiştiren olay, 18. Alayın büyük bir gayretle Rus mevziine ilerlemesiydi. Bundan cesaret alan diğer birliklerin de muharebe hattına yönelmesiyle Rusların direnci kırılmıştı. Fakat Osmanlı birlikleri oldukça yıpranmış olduğundan Rusların takibi mümkün olmamıştı. Gece dinlenen Kolordu birlikleri, 10 Ağustos sabahı eş zamanlı üç yönden Hemedan Ovası'na giriş yapmış ve topçu atışlarıyla desteklenen iki Rus süvari alayının mukavemetini kırarak Hemedan şehrini kontrol altına almayı başarmıştı.⁷³

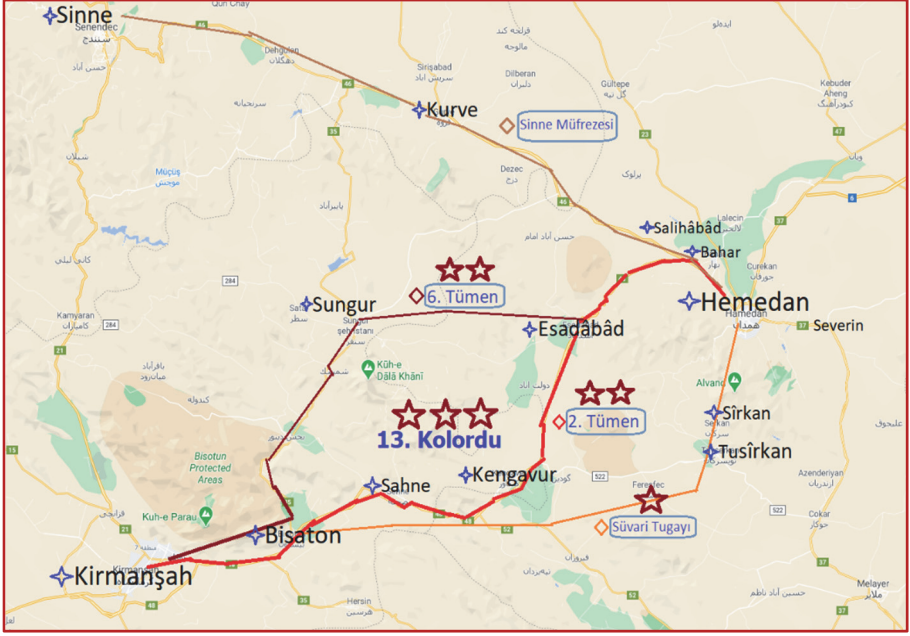
Sonuç olarak 4 Ağustos'ta Kirmanşah'tan başlayan harekât, bir haftada yaklaşık 180 kilometre kat edilerek ve Rus Kolordusu ile küçük büyük muharebeler verilerek 10 Ağustos'ta Hemedan'a ulaşılmasıyla neticelenmişti. 13. Kolordu, büyük noksanlıklar içinde bu harekâtı da icra edebilmişti. Lakin daha ileriye gidilmesi askerî, insani ve lojistik açısından mümkün olmadığı için Kolordu birlikleri Hemedan çevresinde konuşlanma durumuna geçmişti. Buna göre 6. Tümen, Hemedan'ın kuzeybatısındaki Salihâbâd'da, 2. Tümen şehrin kuzeyindeki Bahar kasabasında, Müstakil Süvari Tugayı ise şehrin güneydoğusundaki Severin'de ordugâhlarını kurmuştu.⁷⁴ Bu fasılda ise Mehmet Nihat Bey'in Hemedan'a ilerleyen 13. Kolordunun, yol üzerinde büyük bir Rus savunması ve direnciyle karşılaşsa da aldığı tedbirler ve sergilediği üstün gayretlerle hedefine ulaşmasını izah ettiği belirtilmelidir.

---

⁷³ age.; s. 642-644. Hemedan Harekâtı kapsamında Rus Kolordusu 320'si esir, 400'ü maktul ve geri kalanı yaralı olmak üzere 1-500-2.000 aralığında zayıat vermişken 13. Kolordu 5'i şehit ve 17'si yaralı 22'si subay ile 102'si şehit ve 500'ü yaralı 602 er olmak üzere toplam 624 zayıat vermişti. Ayrıca 300 aşiret atlısı da firar etmişti. Ayrıca bk. Sabis; age., C 3, s. 318-319. Belen; 1916 Yılı Hareketleri, s. 190-191.

⁷⁴ M. Nihat; age., s. 642-644.

13. Kolordu birliklerinin Kirmanşah-Hemedan Harekâtı'ndaki güzergâhı

3. Kısım: 13. Kolordunun İran'daki İkameti ve Geri Çekilmesi

1. Fasıl: 13. Kolordunun Hemedan'daki Askerî Faaliyetleri

Osmanlı sınırından yaklaşık 400 km uzaklıktaki İran'ın büyük ve stratejik önemi haiz şehirlerinden Hemedan'ı kontrol altına alan 13. Kolordu, bir yandan çevre emniyeti olarak savunma hatları oluşturmakta diğer yandan da acil mesele olarak asker takviyesi ile işe-ikmal faaliyetleriyle uğraşmaktaydı. Eksikliklerin oldukça hat safhaya ulaşmasına rağmen Başkumandanlık ve 6. Ordu Kumandanlığından gelen emirlerde, Kazvin ve Tahran hattına yönelik yeni ileri harekâta başlanıp başlanamayacağı sorulmakta ve mümkünse bir an evvel ileri harekâta geçilmesi istenmekteydi. 13. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey,⁷⁵ ileri harekâtın mevcut durumda yapılmasının imkânsızlığını dile getirerek kararlı bir duruş göstermiş ve evvela Kolordunun eksiklerinin tamamlanması gerektiğini, en öncelikli konu

⁷⁵ 13. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, Hanekin'den Hemedan'a kadar şehit, yaralı, hastalıktan vefat, hastaneye sevk, firar ve ayak vurgunundan yürüyemeyecek olanlar dâhil 6.000'den fazla zayıat ile 1.000 civarı hayvan kaybedildiğini; bunların yerine sadece 425 ikmal efradı ve 300 hastaneden taburcu alılabildiğini ve ileri harekât için en az 10.000 askere ve işe-ikmal için 10.000 altına ihtiyaç duyulduğunu ve cephane ikmali gerektiğini Başkumandanlık Karargâhına bildirdiğini ifade etmişti. Bk. Sabis; age, C 3, s. 331-332.

olarak elde edilen bölgelerde savunma tedbirleri aldırıldığını bildirmişti.⁷⁶ Bu bakımdan Ali İhsan Bey'in sahadaki durumu izah ederek Başkumandanlığın yeni bir ileri harekât emrini vermesini ertelemeye çalıştığı ifade edilmelidir.

Öte yandan Rus Kolordusunun muhtemel saldırısına karşı Hemedan'ı emniyette tutabilmek veya mecburi bir geri çekilme sırasında birliklerin güvenli bir şekilde çekilebilmesini sağlamak için Hemedan'ın doğusu ve batısında bazı kritik mevkiilerin kontrol altına alınması gerekiyordu. Nitekim 13. Kolordu, bir müfrezesiyle Hemedan'ın güneydoğusundaki Devletâbâd'ı, Sinne müfrezesiyle de Hemedan'ın kuzeybatısındaki Bîcar'ı kontrol altına almıştı. Bu esnada General Baratof idaresindeki Rus Kolordu birlikleri, Hemedan-Kazvin yolunda iken sağ ve sol cenahları da bu iki mevkinin karşısında konuşlanmıştı. Özellikle Bîcar'ın kontrol edilmesi, Tebriz hattındaki Rus Kolordusunun güneye yönelik hareketine karşı bir set çekerken Devletâbâd'ın kontrol altına alınması da Rusların yanı sıra güneyden harekete geçebilecek İngilizlere karşı bir ön savunma hattı olarak önemliydi. Bu bölgeler kontrol altına alındıktan sonra Hemedan'ın doğusunda da ileri karakollar tesis edilerek olası saldırının ileri hatlardan karşılanması temin edilmişti. Geri kalan zamanlarda kıtaatın talim ve terbiye ile iştilal etmesi kararlaştırılmışken iaşe ve ikmal faaliyetlerinin karşılanmasına devam edilmekteydi.

Ruslar, Hanekin'den Hemedan'a kadar olan bölgeyi yaklaşık iki ay gibi kısa bir sürede kaybetmişler, bununla birlikte çoğu kez tüm kuvvetleriyle muharebeye girmedikleri için Kolordunun büyük bir bölümünü geri çekebilmişlerdi. Takviye kuvvet alan Rusların şimdiki hedefi ise Osmanlı ordusunun ileri taarruzunun durmasından istifadeyle karşı taarruza geçmek ve kaybettiği yerleri geri almaktı. Bu bağlamda Rus birlikleri evvela ufak müfrezelerle, taciz ateşleriyle ve baskın girişimleriyle 13. Kolordu mıntikasına yönelik saldırılarda bulunmuşlarsa da ilk ve en kapsamlı Rus taarruzu 10 Eylül'de vuku bulmuştu. Eş zamanlı olarak Bîcâr ve Devletâbâd'a saldıran Ruslar, kısa sürede bu iki kasabayı ele geçirmişti. Bunun üzerine 13. Kolordu tarafından Hemedan'dan takviye birlik gönderilerek her iki yer de kısa sürede geri alınmıştı. Esasen 13. Kolordu, Hemedan'ın muhafaza edilmesine önem verdiği için cephe merkezinde daha çok kuvvet bulundurmakta, bu durum kanatlara takviye kuvvet gönderilmesini zorlaştırmaktaydı.⁷⁷

Haddizatında Ruslar, ekim ayının ilk haftasında yeniden Bîcâr'a taarruz ederek şehri ele geçirmişti. Bunun üzerine 6. Tümen tarafından gönderilen bir müfreme çok sayıda Rus askerini esir alarak 12 Ekim'de şehri geri almıştı.

---

⁷⁶ M. Nihat; age., s. 644-645.

⁷⁷ age.; s. 645.

Ayrıca 14 Ekim’de Hemedan ve çevresindeki 13. Kolordu birlikleri, Rus Kolordusuna gözdağı vermek amacıyla Hemedan’dan doğuya doğru bir gösteri harekâtı gerçekleştirmişti. Rus Kolordusunun ileri karakolları ve öncü birliklerine yönelik icra edilen baskın harekâtıyla Ruslara çok sayıda zayıat verdirilmiş; bir kısım Rus askeri de esir alınarak 15 Ekim’de Hemedan’a geri dönmüştü.⁷⁸

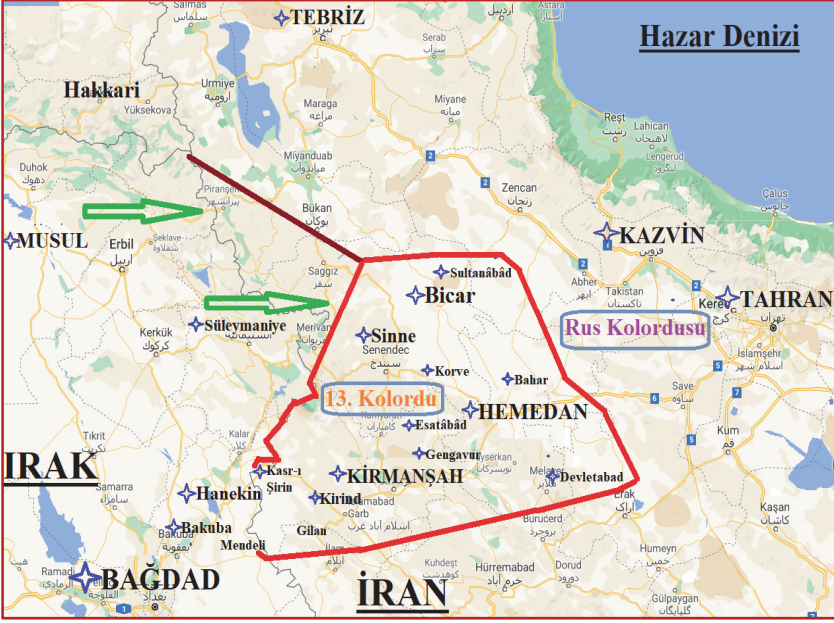
1916 yılının kasım ayında nispeten daha az olay olmakla birlikte Rus süvari birlikleri baskınlarla bazı mevkiileri ele geçirmekteydi. 13. Kolordu tarafından mukabele olarak Hemedan’dan gönderilen takviye birliklerle kaybedilen mevkiiler geri alınsa da bu birlikler geri döndüğünde ileri karakolların korunması zorlaşıyordu.

Rusların 15-26 Aralık tarihleri arasında bilhassa 6. Tümen cephesine yönelik icra ettiği taarruzlar, kayıplar vererek geri çekilmesine sebep olmuştu. Lakin 30 Aralık’ta Sultanâbâd, 1 Ocak 1917’de Devletâbâd’ı ele geçiren Ruslar, 2. Tümen cephesine de saldırı başlatmıştı. 4 Ocak’ta Bicâr da kaybedilmişse de ertesi gün tekrar alınmıştı. Rusların artan saldırıları karşısında 13. Kolordu yine çoğu birliğin katılımı ile 7-8 Ocak tarihleri arasında ileri harekâta başlayarak bir gösteri taarruzu yapmış; bu kapsamda Rus Kolordusundan birçok esir ile malzeme ele geçirilmişti. Ocak ayında da Devletâbâd ve Bicâr karşılıklı alınıp verilmeye devam edilse de ocak ayı sonlarından itibaren cephedeki vaziyet sükûnete kavuşmuştu. Böylece Rusların eylül ayı başından beri icra ettiği taarruzlarda nihai olarak ele geçirdikleri tek yer Sultanâbâd olmuştu. Geri kalan tüm bölgeler, Kolordu birliklerinin muhafazası altında bulunuyordu.⁷⁹ 13. Kolordunun Hemedan’da konuşlanmasının, bu süreçte üst üste meydana gelen Rus saldırıları da düşünüldüğünde bölgedeki kontrolünün tam anlamıyla tesis edilebilmesi bakımından ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

---

⁷⁸ age.; s. 646.

⁷⁹ age.; s.646-647.

13. Kolordunun İran Harekâtı'nda kontrol altına aldığı İran'ın batısındaki bölgeler

Öte yandan 1917 yılı şubat ayında Irak (Dicle) Cephesi'nde İngilizlerin kapsamlı taarruzu başlamış; 6. Orduya bağlı 18. Kolordu birlikleri İngiliz ilerleyişini durdurma noktasında yetersiz kalmıştı. Bu sebeple takviye olarak 6. Tümeğe bağlı 44. Alay Bağdat'a gönderilmişti. 13. Kolordu o zamana kadar vuku bulan Rus saldırılarını büyük ölçüde bertaraf etse de herhangi bir ileri taarruza devam edebilecek durumda değildi ve Hemedan hattında beklemekteydi. Başkumandanlık makamı, İran Cephesi'ni gözden çıkarmak istemediği için 13. Kolordunun 18. Kolorduya yardıma gitmesi oldukça gecikmişti. Fakat İngiliz taarruzunun Bağdat'a yönelmesi üzerine 13. Kolorduya 24 Şubat 1917'de gelen emir; Bağdat savunmasına yardımcı olmak üzere İran'ı tahliye etmesi yönünde olmuştu. Haddizatında Kütü'l-Amâre 25 Şubat'ta İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmiş; 18. Kolordu Bağdat'a doğru çekilirken İngiliz ordusu da taarruza geçmişti.⁸⁰ Ancak bu emrin çok geç verildiği aşikârdı. Mehmet Nihat Bey'in eserinin giriş kısmında da temas ettiği ihtimal gerçekleşmiş ve yetersiz kuvvetle savunulan Bağdat düşmüştü. Üstelik İran'da daha da ilerlenmesini hedefleyen

⁸⁰ age.; s.647-648; Ali İhsan Bey, Kasım 1916'dan itibaren gerek Enver Paşa gerekse Halil Paşa'ya Bağdat'a yönelik muhtemel İngiliz taarruzu nedeniyle 18. Kolorduyu desteklemenin gerekli olduğunu söylediğini lakin Enver Paşa'nın sürekli Kazvin ve Tahrán'a yönelik taarruzun mümkün olup olmadığını sorduğuna dikkat çekmiştir. Bk. Sabis; age., C 3, s. 330-346.

Başkumandanlık, mevcut kazanımların kaybı pahasına geç bir emirle 13. Kolordunun Osmanlı sınırlarına geri dönmesini emretmişti.

2. Fasil: 13. Kolordunun İran Cephesi'nden Irak'a Geri Çekilmesi

13. Kolorduya kontrolündeki İran topraklarını tahliye emri gelmesine rağmen 13. Kolordunun İngilizlerden önce Bağdat'a varması imkânsızdı. Zira Hemedan-Bağdat arası yaklaşık 600 km iken Kût-Bağdat arası 180 kilometreydi. Dolayısıyla 13. Kolordunun kat etmesi gereken mesafe, İngiliz birliklerinkinden üç kat daha fazlaydı.

Esasen 13. Kolordunun Hemedan'dan geri çekilmesi, başta kış şartları olmak üzere iâşe, ulaşım, güvenlik vb. hususlar düşünüldüğünde hayli zorlu olacaktı. Kolordu, tahliye emri alır almaz geri çekilme planı hazırlamış olup buna göre 6. Tümen ve 13. Kolordu karargâhı önde, 2. Tümen ve Müstakil Süvari Tugayı geride (Rus cephesinde) olarak 26 Şubat 1917'de Hemedan'dan çıkış yapılacaktı. Geri çekilmenin dikkatli yapılması gerekiyordu. Zira bu durumu haber alan Rus Süvari Kolordusu arkadan taarruz edebileceği gibi İngiliz birlikleriyle de karşılaşılması mümkündü. Bundan ötürü Kolordu birliklerinin geri çekilme yürüyüşünün, derli toplu ve muharebeye hazır intizamlı bir şekilde icra edilmesine azami dikkat gösterilecekti. Süvari Tugayı, geriden herhangi bir Rus taarruzuna ilk karşı koyacak birlik olup gerektiğinde önündeki 2. Tümen de müdahaleye hazır vaziyeteydi.⁸¹

13. Kolordu birlikleri Devletâbâd'a ulaştığında, Hemedan'da emniyet amaçlı kalan Kolordu geri emniyet birliği (dümdar) de 1 Mart 1917'de şehirden ayrılmış; böylelikle 9 Ağustos'ta kontrol altına alınan Hemedan yaklaşık 6 ay sonra terk edilmişti. 13. Kolordu unsurları Kengavur-Kirmanşah-Harunâbâd-Kirind-Paytakköyü rotasıyla 14 Mart'ta Kasr-ı Şirin'e, 15 Mart'ta ise Hanekin'e ulaşmıştı. Bu esnada Kolordunun en gerisindeki süvari birlikleri ise Paytak Boğazı'nı henüz tahliye etmişti. Onların da 17 Mart'ta İran sınırını geçmesiyle 13. Kolordu, 8 Haziran'da giriş yaptığı İran topraklarını 8 ayı aşkın süre sonunda tahliye etmişti.

13. Kolordu Hanekin'e ulaşsa da Bağdat'ın yardımına yetişmesi mümkün olamamış zira 11 Mart 1917'de -13. Kolordu henüz İran'dayken-Bağdat şehri İngiliz ordusu tarafından işgal edilmişti. Hâliyle tahliye emrinin geç gelmesi, hem İran Cephesi'nin terk edilmesine yol açmış hem de Bağdat'ın kaybedilmesine zemin hazırlamıştı. Bağdat'ı tahliye eden 18. Kolordu kuzeye doğru çekilmekteydi ve 13. Kolordunun yeni muharebe hattına ulaşması muhtemel İngiliz taarruzu sebebiyle riskler taşıyordu.⁸²

⁸¹ M. Nihat; age., s. 648.

⁸² age.; s. 649.

Neticede Diyala Nehri'nin doğusundaki 13. Kolordu birliklerinin, nehrin batısına geçen 18. Kolorduyla birlikte hareket edebilmesi için nehri geçmesi gerekliydi. Ancak nehir botunun bulunamaması üzerine çeşitli malzemelerden istifadeyle 250 metrelik bir köprü kurulması düşünülmüş; nehir geçilinceye kadar taarruza uğramamak için İngiliz birliklerinin Bakuba hattında oyalanması planlanmıştı. Bu amaçla 2. ve 6. Tümen birlikleri Cebel-i Hamrin'de mevzilenmişti. İngilizlerin yavaş ilerlemesi 13. Kolorduya vakit kazandırmışsa da 25 Mart tarihinde Cebel-i Hamrin Muharebesi meydana gelmişti.⁸³

Evvela şiddetli bir piyade muharebesi başlamış; akabinde çok sayıda İngiliz makineli tüfek birliği muharebeye dâhil olmuştu. İngiliz birlikleri silah olarak en az dört kat üstündü. Buna rağmen bir başarı kaydedemeyen İngiliz piyadesi geri çekilmeye başlamış ve 6. Tümenin topçu ateşiyle zayıyata uğramıştı. İngilizlerin kaybı 2.000 kadar ölü ve yaralı ile 300 esir civarındaydı.⁸⁴ Muharebe sonrasında İngilizlerle birkaç gün boyunca devam eden çatışmalara rağmen köprü tamamlanabilmiş ve 13. Kolordu Diyala Nehri'nin batısına geçebilmişti. Mehmet Nihat Bey'e göre 25 Mayıs'ta Hanekin'den başlayan İran taarruzu, 1 Nisan 1917'de Diyala batısına geçilmesiyle sona ermişti.⁸⁵

Görüldüğü üzere İran Harekâtı'nın en başından itibaren yapılan planlama hataları, pahalıya mal olmuştu. Mehmet Nihat Bey de bu kısımda Kolordunun İran'ı tahliyesini, bu süreçte Bağdat'ın kaybı nedeniyle Kolordu'nun yeni intikal bölgesinde maruz kaldığı tehlikeleri izah etmiş; bu bakımdan harekâtın hedef-sonuç bağlamında ne denli hayal kırıklığı oluşturduğunu vurgulamıştı.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, İttifak blokunda yer almış; bu kapsamda çeşitli cephelerde İtilaf Devletlerine karşı mücadele etmiştir. Bunlardan biri de İngiliz ordusunun Basra Körfezi'nden Osmanlıya yönelik ilk taarruzu başlattığı Irak (Dicle) Cephesi'nin açılmasıyla olmuştur. İngilizlerin kısa sürede Bağdat'a doğru, Rusların da İran üzerinden Musul-Bağdat sınırlarına yönelik taarruza geçmesi, Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmaya matuf bir harekât olmuştur.

---

⁸³ age.; s. 650-651.

⁸⁴ age.; s. 652-653.

⁸⁵ age.; s. 654-655. Öte yandan 13. Kolordunun Batı İran'dan çekilmesiyle bölge Rus kontrolüne girmişti. Bununla birlikte kısa süre sonra Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali nedeniyle Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı Devleti ile bir antlaşma imzalaması, Rusların gerek İran üzerinden gerekse Doğu Anadolu'dan Osmanlı topraklarına yönelik tehdit oluşturan varlığının sonlanmasını sağlamıştı. Bk. Karacağil; agm., s. 115.

Öte yandan savaşın başından itibaren Osmanlı Devleti açısından İran'ın kontrol altına alınması ve akabinde Turan ideali doğrultusunda ilerlenmesi gibi büyük hedefler bulunduğu belirtilmelidir. Hem bu sebeplerle hem de özellikle Sarıkamış Harekâtı planlanırken Rusların güçlerini bölmek ve birliklerini buraya kaydırmalarına sağlamak amacıyla İran'a yönelik sınırlı harekât da icra edilmiştir. Sahadaki gelişmeler bu hedefe yönelik adımlar atılmasını geciktirse de İngilizlerin Kûtü'l-Amâre'de mağlup edilmesinin ve İran üzerinden Osmanlı sınırlarına taarruza geçen Rusların durdurulmasının, hedeflenen İran Harekâtı'nın başlatılmasına vesile olduğu anlaşılmaktadır.

Sonunda İran'a yönelik kapsamlı bir harekâta karar veren Osmanlı Başkumandanlığı Vekâleti, Irak (Dicle) Cephesi'ndeki 13. Kolorduyu İran Cephesi'ne görevlendirmiştir. Bağdat hattının zayıflatılması nedeniyle bu planın riskler barındırdığına dikkat çekmek gerekir. Neticede İran Seferi, Hanekin'e yönelik Rus taarruzunun başarısız kılınması ve akabinde 8 Haziran 1916'da İran topraklarına girilmesiyle 13. Kolordu tarafından icra edilmeye başlanmıştır.

13. Kolordunun bu harekâtı, Rus Kolordusuna yönelik taarruz konsepti çerçevesinde üç koldan kuşatma ve sürekli ilerleme taktiği ile icra ettiği görülmektedir. Buna göre 13. Kolordunun İran Harekâtı askerî açıdan değerlendirildiğinde;

- Kolordunun ana ast başlısı olan iki piyade tümeni, süvari tugayı ve topçu birliklerinin koordineli ileri harekâtı ve yoğun gayretlerle kritik noktaları birer birer ele geçirdiği,

- Rus kolordusunu ağır kayıplar verdirerek geri çekilmeye mecbur bıraktığı,

- Kirmanşah ve Hemedan gibi Batı İran'daki iki önemli merkezi kontrol altına aldığı,

- Böylece sınırdan 400 kilometre bir mesafeyi doğuya doğru kat ettiği, güney-kuzey istikametinde de 300 kilometrelik hattı alarak yaklaşık 120.000 kilometrekarelik bir alanı ele geçirmesiyle İran Seferi'nin başarılı bir taarruz harekâtı olduğu tespit edilmiştir.

İran Seferi, askerî açıdan başarılı bir şekilde icra edilmesine rağmen meselenin stratejik ve taktik boyutunda hatalar yapıldığı görülmektedir. Bağdat hattının savunulmasının zayıflatılması, İran içlerindeki hedeflerin geniş tutulması, harekâtın taktik cephesi dışındaki planlamalarının zayıf kalması ve de hem Bağdat hem İran hattına esaslı bir takviyenin yapılmaması başlıca eksiklikler olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki Kirmanşah'a kadar harekât mevcut imkânlarla gerçekleştirilmişse de özellikle Hemedan'a ilerleme safhasında hem silah, cephane ve lojistik

malzemeye hem de personel takviyesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda İran içlerinde ilerledikçe menzil mesafesinin uzaması, birliklerin ihtiyaçlarının etkin bir şekilde karşılanmasına yönelik zorlukları ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Hemedan'da bir miktar personel ve lojistik takviyesi yapılsa da harekâtın kapsamlı bir hedefi haiz olduğu düşünülürken, bunun yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu tespitlerden sonra analiz edilmesi gereken bir diğer husus da İran Harekâtı'na önemli bir görevle katılan Binbaşı Mehmet Nihat Bey'in bu harekâta yönelik yaklaşım ve değerlendirmeleridir. Nitekim Nihat Bey eserinde; harekâtın nedenleri, hedefleri ve elde edilen neticeleri aktarırken kendi görüşlerini de paylaşmıştır. Aynı şekilde anlatımını gerekçelendirmek ve çoğu konuya cevap bulmak için sorular sorduğu, ihtimalleri göz önünde bulundurarak değerlendirmelerini hem objektif ve mukayeseli hem de eleştirel boyutta yaptığı görülmektedir. Nihat Bey'e göre İran Harekâtı, somut hedeflerden ziyade büyük ve soyut hayallerle başlatılmıştı. Bu süreçte Irak (Dicle) Cephesi'nde İngilizlerin yeni taarruz tehlikesi olmasına rağmen bu cepheden bir kolordunun İran'da bir taarruza yöneltilmesi, sonuçları itibarıyla büyük bir stratejik hataydı. Zira 18. Kolordunun muhtemel bir taarruzu uzun süre sürdüremeyeceği askerlik nokta-i nazarından aşikârdı. Nihat Bey'e göre İran Harekâtı'nda, Hemedan'a ulaştıktan sonra kolordunun personel, silah-mühimmat ve lojistik olarak desteklenememesi nedeniyle Başkumandanlığın hedeflediği gibi Tahran'a ve ötesine ilerlenmesinin de pek mümkün olmadığı vurgulanmalıdır. Bu bakımdan Mehmet Bey'in harp tarihi mahiyetindeki eserinin, 13. Kolordunun İran Harekâtı ile Osmanlı Devleti'nin İran Cephesi'ndeki politikasını, döneminden yansıtmaması bakımından oldukça önemli olduğu ifade edilmelidir.

Sonuç olarak Harekâta katılan Nihat Bey ve diğer komutanların değerlendirmeleri ile yaptığımız tespitler çerçevesinde ifade etmek gerekirse; 13. Kolordunun İran içlerinde plansız ve hayalperest bir şekilde ilerletilmesi, Bağdat'ın kaybına zemin hazırlamıştı. Haddizatında Mehmet Nihat Bey'in "*13. Kolordunun İran Seferi parlak bir hareket-i serseriyâne sevkü'l-ceyşten ibaret kalmıştı. Esasen maksat ve gayesi itibarıyla böyle kalmaya bizatihi mecbur ve mahkûm idi.*" sözleri de bunu ortaya koymaktaydı.

Dolayısıyla İran Seferi, büyük ve parlak görülebilecek hedefleri içerse de sebep olduğu kayıplar neticesinde "*Dimyat'a pirince giderken eldeki bulgurdan olmak*" atasözü bağlamında Bağdat ve çevresinin kaybına zemin hazırladığı belirtilmelidir. Sonuç itibarıyla 13. Kolordunun çok geç kalınmış bir kararla Bağdat'a destek için Hemedan'dan ve tüm İran'dan geri çekilmesinin, yaklaşık 8 ay boyunca çekilen zahmetleri ve elde edilen kazanımları boşa çıkardığı neticesine varılmıştır.

KAYNAKLAR

1. Süreli Yayınlar

Harb Mecmuası (Kasım 1915-Haziran 1918); Çeviren Faruk Önal vd.,
2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

2. Hatıralar

SABİS, Ali İhsan; Birinci Dünya Harbi, C 2-3, Nehir Yayınları,
İstanbul, 1991.

KUT, Halil; Bitmeyen Savaş, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul, 7 Gün
Yayınları, 1972.

Mehmet Nihat, “Irak Cephesi Muharebâtından: 13. Kolordunun İran
Seferi”, Mecmua-i Askeriye, S 15-16, Haziran-Temmuz 1336, İstanbul,
Matbaa-i Askeriye, 1336.

3. Araştırma ve Telif Eserler

A. Kitaplar

AKBAY, Cemal; Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Osmanlı
İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, C 1,
Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1970.

AKSAKAL, Mustafa; Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son
Savaşına Nasıl Girdi?, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

AVCI, Orhan; Irak’ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yayınları, Ankara,
2004.

BAŞ, Halit; Birinci Dünya Savaşı’nda Irak-İran Cephesi İlaşe ve Sağlık
Hizmetleri 1914-1918, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022.

BELEN, Fahri; Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi 1915 Yılı
Hareketleri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964.

BELEN, Fahri; Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi 1916 Yılı
Hareketleri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1965.

Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki
Komutanların Biyografileri Cilt I- II; Yay. Haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan,
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları,
Ankara, 2009.

BOĞUŞLU, Mahmut; Birinci Dünya Harbi’nde Türk Savaşları, Kastaş
Yayınları, Ankara, 1990.

BURAK, Durdu Mehmet; Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918), Babil Yayınları, Ankara, 2004.

ÇAM, Mehmet Mert; Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp Faaliyetleri, Harp Akademileri Stratejik Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2016.

FIRAT, Nezih; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, C 3, Kısım 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara, 1979.

General Nikolski; Sarıkamış Harekâtı (12-24 Aralık 1914), çev. Yarbay Nazmi, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1990.

GÖRGÜLÜ, İsmet; On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Genişletilmiş 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.

KAŞIYUĞUN, Ali; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Kut'lu Bir Zafer; 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kut'ül Amare Zaferi; Ed. Zekeriya Türkmen, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2016.

METİN, Barış; Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dinî ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.

STANFORD, J. Shaw; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, C 1, çev. Beyza Sumer Aydaş, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.

SONAT, Ramazan; İşgal Kısıkcı Altında Bağdat 1914-1918, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022.

TAŞ, Necati Fahri; Nureddin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

UYAR, Mesut-Edward J. Erickson, Osmanlı Askerî Tarihi, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

B. Makaleler

BACANLI, Hakan; "Türk Harp Tarihinin Öncü İsmi (Bursalı) Mehmet Nihat Bey, Eserleri ve Tarihçiliği", Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S 214, 2015.

BAŞ, Halit; "Birinci Dünya Savaşı'nda XIII. Kolordunun İran Harekâtı ve Menzil Hizmetleri", İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi, S 3, Aralık 2019.

ÇETİNSAYA, Gökhan; “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na Osmanlı-İran İlişkileri”, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı, 2000.

KARACAGİL, Ö. Kürşad; “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S 36, Güz 2014.

KAYA, Sezgin; “Bursalı Mehmet Nihat Bey”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, S 18, Bahar 2015.

KURTCEPHE, İsrail-Mustafa Balcıoğlu; “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-”, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S 3, 1992.

ÖĞÜN, Tuncay; “Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği”, Türkiyat Mecmuası, C 28/1, 2018.

PEKER, Ekrem Hayri; “Harp Tarihçilerimiz ve Bursalı Mehmet Nihat Bey (1886-1928)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, C 1, S 3, 2018.

SARISAMAN, Sadık; “Birinci Dünya Savaşı’nda İran Harekâtı’nı Yapan XIII. Kolordunun İşesi Meselesi”, ATASE Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S 13, Yıl 7, Şubat 2009.

SARISAMAN, Sadık; “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, Atatürk Yolu Dergisi, C 4, S 16, Haziran 1995.

ÜNAL, Levent; “Kûtü’l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, S 45, İlkbahar 2020.

C. Tezler

KARABALIK, Kamuran; Birinci Dünya Savaşı’nda Güney Azerbaycan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu, 2019.

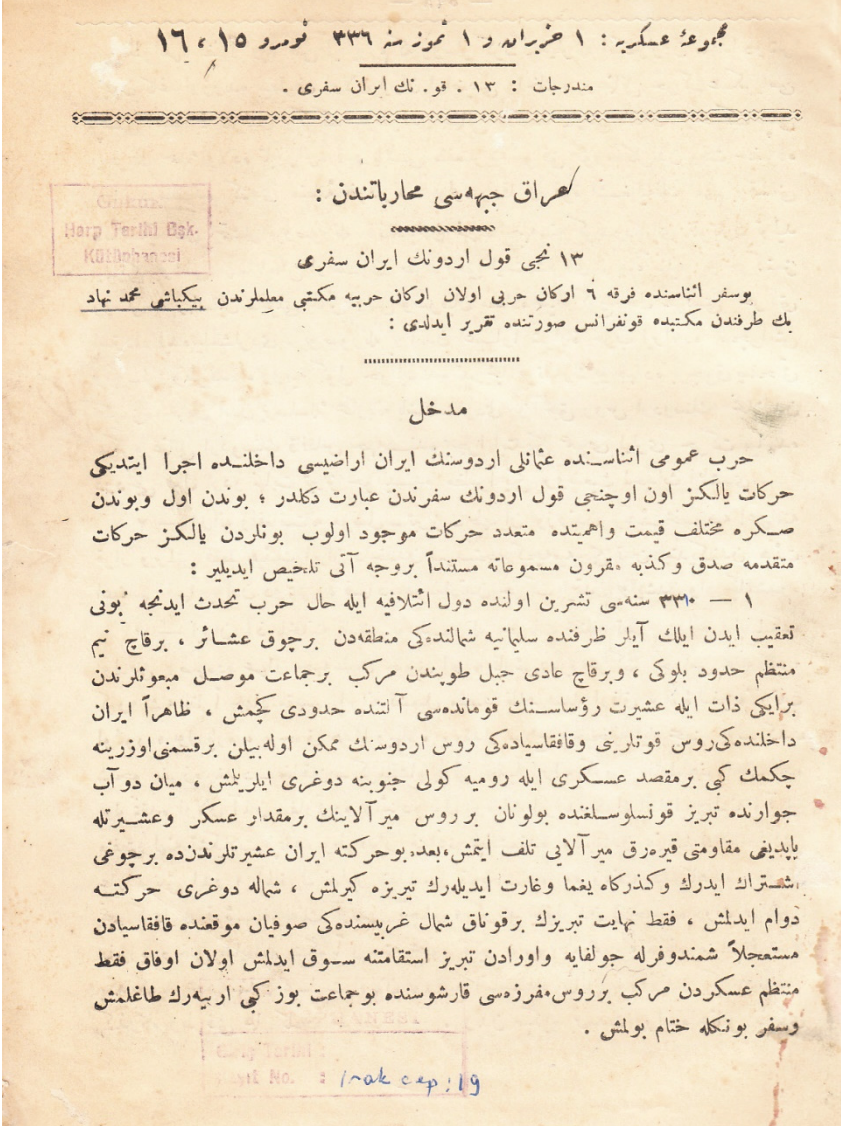
SARISAMAN, Sadık; Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemlerinde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915-Nisan 1917), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1994.

EKLER

Mehmet Nihat Bey'in Eserinin Giriş Sayfası

(Mehmet Nihat, "Irak Cephesi Muharebâtından...", s. 597)

13. Kolordu Kumandanı Albay Ali İhsan Bey ve kurmay heyetini
Hemedan'da iken gösterir bir fotoğraf

(Bruckmann. F., Grosser Bilderatlas des Weltkrieges, Die Kaukasusfront.
(Kafkas Cephesi. Dünya Savaşı'nın büyük resim atlası) -
<https://search.library.wisc.edu/digital/>)

Oberst Ali İhsan Bey, der Kommandierende
des 13. Ott. A.-R. in Hamadan, Persien